

Iacob Aertsz. Colom,
Dieryck Volckertsz. Cornherts
WERCKEN

3 delen
(1629 - 1632)

Uitvoerige inhoudsopgave
Volledige titels, subtitels,
hoofdstuktitels

ed. J. Gruppelaar
2021

Colofon

Dieryck Volckertsz. Cornherts WERCKEN: Uitvoerige inhoudsopgave (volledige titels, subtitels, hoofdstuktitels)

ed. J. Gruppelaar, 2021 (herziene versie)

Digitale Coornhertbibliotheek nr. 1

Getranscribeerde digitale uitgave (PDF)

Vormgeving: M.W.F. Yland

©2021 Coornhertstichting & J. Gruppelaar / Alle rechten voorbehouden

j.gruppelaar@kpnplanet.nl | www.coornhertstichting.nl

Inhoud

4	Deel I
28	Deel II
43	Deel III

Opmerkingen:

- De inhoudsopgave vermeldt eerst de folio-pagina (of *n.p.* indien die ontbreekt), dan de website-pagina (zie: <http://dpc.uba.uva.nl/coornhert>). Foliëring begint weer met 1r op website-pagina 117; na 473v springt de foliëring naar 479r.
- Correcties en aanvullingen kunt u sturen naar j.gruppelaar@kpnplanet.nl.

J. Gruppelaar, 15 maart, 2021

DEEL I

n.p./1

Franse titel: *I Deel van Dirck Volckertsz. Coornherts Wercken.*

n.p./3

gegraveerde titelpagina.

1r-6r/5-15

C. Boomgaert, *Het leven van D.V. Coornhart*. [1612]

- inclusief diverse memories, brieven, geschriften:
- 6-7 verslag van een gesprek met Sonoy waarin Coornhart waarschuwt voor Badius;
- 7 brief van Coornhart over ontmoeting met Oranje;
- 7-8 brief van Coornhart aan Frans Coornhart, Artus van Brederode en anderen (Xanten 5 mei 1574) met annex: *Discours onder verbeteringhe*;
- 10-11 brief van Coornhart aan Oranje. **Opmerking:** de brief aan Oranje is ook opgenomen in de *Disputatie over den Catechismus van Heydelbergh* (Wercken III, 957-958);
- 13-14 resolutie van Johan van Oldebarnevelt, namens de Staten van Holland, in reactie op een remonstrantie van de predikanten (1587);
- 15 grafschrift Coornhart.

6v-7r/16-17

Eenighe loffelijcke ghetuyghenissen van Dierick Vol-kaersen Coornhart Amsterdammer, een licht van sijnen tijdt.

- uit boeken of brieven van Isacus Pontanus, Justus Lipsius, Hendrik Laurensz. Spieghel, Artus van Brederode en Hugo de Groot.

8r-9v/19-23

C. Boomgaert, *Voor-reden aen den bescheyden Leser.*

10r-10v/23-24

- inhoudsopgave: *Register der Tractaten van 't eerste Deel.*
- **opmerking:** deze inhoudsopgave laat enkele titels ongenoemd.

1r-12v/25-48

Van Godt. Sijnen Naem, Bynamen, Hoedanigheyden, Almogentheydt, Rechtvaerdigheydt, Wijsheyt, Liefde, Barmhertigheydt, etc. Ghetuygenissen der H. Schrift.

- lemmata, vindplaatsen in de Bijbel.
- twintig hoofdstukken: (25) 1. Beschrijvinghe Godes; (25) 2. Godes Naem; (25) 3. Godes byghevoechde Namen; (26) 4. Godes toegheworpene Namen;

(26) 5. Godes benaminghe; (27) 6. Godes Daden ofte Wercken na zijn Goetheyt; (31) 7. Godes Wercken ofte Daden na zijn Bermhertigheydt; (34) 8. Godes Wercken na zijn Rechtvaerdigheydt int: maken des Wets, oordeelen, straffen, vergeldend; (36) 9. Wercken Godes na zijn Rechtvaerdigheydt; (39) 10. Godes Wercken na zijn Rechtvaerdigheydt; (41) 11. Godes wercken na zijn Wijsheydt; (42) 12. Wercken Godes na zijn Voorsienigheydt; (42) 13. Godes wercken na zijn Waerheydt; (42) 14. Godes wercken na zijn Almogentheydt; (44) 15. Wercken Godes na zijn Ghetrouwigheydt; (45) 16. Wercken Godes na zijn Liefde; (46) 17. Wercken Godes na zijn Miltheyt; (47) 18. Godes Wercken na zijn langmoedicheydt; (47) 19. Godes plaetse: Is; (48) 20. Gode oneygentlijck toegeschreven.

13r-32v/49-88

Van Christo. Sijnen Naem, Bynamen, Hoedanigheyden, Daden ende Wercken: nae zijn Goedtheydt, Almoghentheydt, Rechtvaerdigheydt, Wijsheydt, Liefde, Barmhertigheydt, etc. Getuygenissen der H. Schrift.

- lemmata, vindplaatsen in de Bijbel.
- vierentwintig hoofdstukken: (49) 1. Beschrijvinghe Christi. (49) 2. De ware Godtlijckheydt Christi wort bewesen. (50) 3. De ware Menscheyt Christi blijckt uyt Christi. (51) 4. De benaminghe van onsen Heere Jesu Christo. (53) 5. Eenighe eygheschappen Christi. (053) 6. Sommighe figuren Christi. (54) 7. Qualiteyten ofte hoedanigheden Christi. 8. (54) In Christo zijn ende bestaen. (55) 9. Wercken Christi zijn Almogentheydt verklarende. (56) 10. De goetheyt Christi geeft te kennen int int ghemeen zijn Liefde totte Rechtvaerdigheydt, ende zijn hate totte Onrechtvaerdigheydt. Syne wercken der Bermhertigheydt. (056) 11. De wercken Christi na zijn Ghetrouweydt tot Godt ende den sijnen. (057) 12. De wercken Christi na zijn Liefde. (057) 13. Wercken Christi nae zijn Mildtheyt. (057) 14. De wercken Christi na zijn Nederigheydt. (057) 15. De wercken des Heeren na syne Goedertienrentheydt. (057) 16. De wercken des Heeren na syne Lijdtsaemheydt. (058) 17. De wercken des Heeren na syne Sterckheydt. (058) 18. De wercken des Heeren na zijn Rechtvaerdigheydt. (65) 19. De wercken des Heeren na zijn Waerachtigheydt (065) 20. De wercken des Heeren na syne Voorsienigheydt. (66) 21. De wercken des Heeren na zijne Wijsheydt. (076) 22. Wat Christus niet en doet. (076) 23. Christi plaetse. (076) 24. Christus helpt niet den ongheloovighen. (077) 25. schema.
- 78-88 samenvatting/conclusie *Het Ampt Christi of d'eyntlijcke oorsake vande menscherdinghe, doot ende verrijsenisse Christi, strect tot ...*

33r-34r/89-91

Van den Heylighen Gheest.

- lemmata, vindplaatsen in de Bijbel.
- elf hoofdstukken: (89) 1. Beduydinghe van't woort Gheest. (89) 2. Bynamen des heylighen Gheests. (90) 3. Byvoeghselen des H. Gheests. (90) 4. Hoedanigheden. (90) 5. Benaminghe des H. Gheests. (90) 6. De werckinghe des H. Gheests.

- (90) 7. Wat de heylighe Geest niet en doet. (91) 8. De vrucht des heylighen Gheests. (91) 9. Door de kracht des H. Gheests. (91) 10. De plaetse vanden H. Gheest. (91) 11. De H. Gheest wort beloofd.

35r-38v/93-100

Van T'Gheloove. Wat dat is, oorsaeck, werckinge, middel, eynde, vrucht, ende kracht, etc. klare Beschrijvinghe.

- lemmata, vindplaatsen in de Bijbel.
- negenendertig hoofdstukken: (93) 1. T'gelove is ... [schema]. (93) 2. Wtbeeldinghe. (93) 3. De ghedaente des gheloofs (93) 4. Des gheloofs een-aerdigh. (93) 5. Manier van spreken. (93) 6. Deelen van gheloofs (94) 7. Qualiteyten ofte hoedanigheden des gheloofs (94) 8. Des gheloofs benaminghe. (94) 9. Des gheloofs byghevoeghde namen ofte byvoeghselen. (94) 10. T'gheloove noodigh ter saligheyt Heb.11,6 (94) 11. Des gheloofs voorwerp is. (94) 12. Des gheloofs werckende oorsake is (94) 13. Beletselen om te ghelooven. (94) 14. De middelen die tot des geloofs verkrijginghe vorderen ofte vereyscht worden. (95) 15. Het eynde daer toe t'gheloove verstreckt. (95) 16. Wien men ghelooven sal. (95) 17. Wien men niet ghelooven sal. (95) 18. In wien men betrouwen of ghelooven sal. (95) 19. In wien men niet betrouwen of ghelooven sal. (96) 20. Maniere hoe men ghelooven sal. (96) 21. Watmen ghelooven sal. (96) 22. De wercken des geloofs zijn of uysterlijck of innerlijck. (96) 23. Den gheloovende wort beloofd. (97) 24. De vruchten des gheloofs. (99) 25. Ghelijckenisse. (99) 26. Den tijt om ghelooven. (99) 27. Vermaninghen totten gheloove. (99) 28. Ghevolghen des gheloofs. (99) 29. De exempelen van de gheloovighe. (99) 30. Vant valsche gheloove, ende vande mensche daer mede begaedt zijnde. (99) 31. Heurluyder benaminghe ende hoedanigheyt. (99) 32. Des valschen gheloofs hoedanigheden. (99) 33. Subject of onderworpsel. (99) 34. Des valschen gheloofs werck. (99) 35. De vrucht van't valsche gheloove. (99) 36. Exempelen der ghener, in de welcke een ledigh of ydel gheloof is gheweest. (99) 37. T'ghevolgh des valschen gheloofs (99) 38. Figuren of afbeeldinghen (100) 39. Ghelijckenisse.

38v-39r/100-101

Vande ongheloovigheyt ende den ongheloovighen.

- lemmata, vindplaatsen in de Bijbel.
- acht hoofdstukken: (100) 1. T'gheslacht. (100) 2. Werckende oorsake. (100) 3. Benaminghe der ongheloovighen. (0100) 4. De ongheloovighe en gheloofd niet. (0100) 5. De wercken der ongheloovigen ofte des ongheloovigheys. (0100) 6. De vrucht ende eynde van't ongheloove. (0101) 7. Den ongheloovende wert ghedreyght.

39r-40r/101-103

Van de UUaerheyt. Beschryvinghe.

- lemmata, vindplaatsen in de Bijbel.
- eenentwintig hoofdstukken: 1. Manier van spreken; 2. De waerheyt is ...; 3. Des

waerheyts hoedanigheyt; 4. Des waerheyts kennisse; 5. De waerheyt; 6. Godt; 7. Christus; 8. Den heylighen Gheest; 9. Der waerheyt ghetuyghnis heeft ghegheven; 10. De Godsvruchtighe mensch of menschen; 11. De Godloos, Godloosen ende quade menschen; 12. De Duyvel; 13. De wercken des waerheyts; 14. De waerheyt ende bermhertigheyt. 15. Inde waerheyt; 16. Vruchten des waerheyts; 17. Toegheschickte middelen om de waerheyt, ende des selfs kennisse te verkrijghen; 18. Door middel van de waerheyt; 19. Des waerheyts plaetse is; 20. De waerheyt en is niet; 21. Des waerheyts kennisse.

40v/104

Van de Hope. Beschrijvinghe.

- lemmata, vindplaatsen in de Bijbel.
- De ghedaente; Werckende oorsake is; Hoedanigh de Hope is; Vrucht ende eynde van Hope; De plaetse; De tijt; Goede voorwerpselen; Quade voorwerpselen.
- 104 **Opmerking van de uitgever:** 'Op dese maniere heeft desen Autheur int langhe een seer groote menichte van de bysonderste Woorden ende Namen der heylighe Schrift, meest werckende als van Deuchden ende Sonden, Affecten of Hertstochten, Hope, Vreese, Blijdschap, Droefheyt, Oordelen, Willen, Begheren, Weten, Kennen, Leeren, Leeraer, Nature, Gheneghentheyt, Ghewoonte, Leven, Sterven, Strijdt, Vrede, Cruys, Lijden, Rusten, Wercken, Regeeren, Ghehoorsamen, Baren, Telen, Kindt, Sone, Mensch, Vleesch, Ziele, Engel, Duyvel, Saligheyt, Verdoemenisse, etc. alles geheel *methodicè* oft int korte beschreven ende ontledet, 'twelck selve een seer groot werck wesende, om dit boeck niet te beswaren, tot andere gheleghenheyt naghelaten is.'
- **opmerking:** in zijn laatste levensjaren verhuist Coornhert naar Delft om er in alle rust deze vindplaatsen (*loci communes*) te ordenen. Het loopt anders, want hij wordt door de Delftse magistraat de stad uitgezet. Zie zijn *Naemscherm*, in: *Wercken* III, 294r-295v/629-632 (*CoCo*, II, 70).

41r-43v/105-110

Vande ware Penitentie, Bekeeringhe, Boete of Wedergheboorte.

- lemmata, vindplaatsen in de Bijbel.
- drieëntwintig hoofdstukken: 1. Beschryvinghe wat die is; 2. Die wert gheboden; 3. Die sulcx niet en doet wert ghedreyght; 4. De specie of ghedaente van penitentie; 5. Die ware penitentie doet, is de Mensche; 6. Waer af men leedtwesen moet hebben, ende sich bekeeren; 7. Maniere des berouwens. Inwendigh; 8. De wercken van den genen die penitentie doet ende waerlijck bekeert; 9. Werckende oorsake is Godt ende Mensche; 10. De middelen of vorderinge tot penitentie; 11. Vruchten of effecten van penitentie; 12. Tot wat eynde de penitentie streckt; 13. De voorbereydinge tot penitentie; 14. Wat by de penitentie is; 15. Den tijdt der penitentie is; 16. Exempelen vande waerachtighe penitentie; 17. Van valsch berou; 18. Exempelen; 19. Hindernissen strijdende tegen de ware penitentie; 20 Afbeeldinghe of figure van de penitentie; 21. Ghelijckenissen; 22. Van de verachters vande penitentie; 23. Het quaet daer uyt volght.

44r-46v/111-116

Ontleding van de Liefde. Verthoonende haer ghedaente, hoedanigheyt, oorsaeck, werckinge, vrucht, kracht, middelen ende eynde, etc. nae t'ghetuyghenis der H. Schrift.

- Vindplaatsen in de Bijbel: 1. God is de liefde; 2. Hoedanigh Godes liefde is totten menschen; 3. Wien God liefheeft; 4. Wat dinghen God lief heeft; 5. Godes beminde zijn; 6. De wercken van Godes liefde totten menschen; 8. Godes liefde vertoont haer; 9 Vordernisse waer door de menschen van God bemint worden; 10. Ghelijckenis. iij. Vande Liefde Christi; iiij De Liefde des H. Geests; v. De Liefde des menschen I. Tot God [15 subparagrafen.]; [II] De Liefde des menschen totten Naesten [13 subparagrafen]; [III] Vande liefde totten vyanden [3 subparagrafen]; [IV] Liefde tot hem selven; [V] Vande Liefde der gehouwelijkten; [VI] Van quade of ghebreckelijke Liefde of Minne.

1r-27v/117-170

Hert-spiegel Godlijcker Schrifturen. Vertoonende. Een clare, corte, ende sekere wegh, om in dese werre-tijden de H. Schrift vruchtbaarlijck ende veylighlijck, sonder dolings angst te lesen.

- **opmerking:** foliëring begint opnieuw.
- *Voorreden des Boecx. sprekende totten Leser.*
- 121 *Het eerste boek* [zonder titel].
- hoofdstuktitels: (121) 1. Om wel te leven behoefmen wil, macht, ende verstandt; (121) 2. Der menschen onverstandt behoef d'onderwijsinghe des Goddelijcken wijsheys; (121) 3. Vyt liefde voorkomt Godt den dolenden mensche, om hem opten rechten weghe te helpen; (121) 4. Om ons recht te leyden ende verstandigh te maeken, seyndt Godt ons tot sijn woort; (122) 5. Onderscheyt tusschen het betuyghende ende het betuyghde woort Godes; (122) 6. Wat het beschreven woort Godes is; (122) 7. Onderscheyt tusschen de Goddelijcke ende de menschelijcke schriften; (123) 8. Datmen niet van noode heeft menschelijcke schriften of woorden, daar men de Godtlijcke Schrift mach lesen of hooren lesen; (123) 9. Godt beveelt ons niet menschelijcke, maar sijne Goddelijcke schriften te lesen; (123) 10. Dat het Wet-boeck door Moysen in sijnen tijden sonder Glosen verstaan mochte worden, nopende t'ghene ter saligheydt noodigh is om weten; (124) 11. Of men nu, het Nieuwe Testament voorhanden wesende, oock noodtlijck glosen of menschen uytlegginghe der h. Schrift behoef ter saligheyt; (125) 12. Dat niet ghelooflijck en is, dat na der Apostelen tijden eenigh mensch heeft konnen den menschen duydelijcker ende beter Godes wille verklaren, dan die van Gode self door sijnen Gheest is verklaart in de heylighe Schriftuyre; (126) 13. Of de heylighe Schrift duyster is; (126) 14. Dat de H. Schrift niet duyster is, maar klaar, bewijs uit de H. Schrift selve; (127) 15. Dat de H. Schrift niet duyster doch ghebrekelyck, maar klaar ende ghenoechsaam in alle dat ons ter saligheyt noodigh is, bewijs uyten voornaamsten Schrijvers der Ghereformeerden; (130) 16. VVaaromme de heylighe Schrift op sommige plaatsen duyster schijnt, ende wien.
- 132 *Het tweede boek: Vander Lesers ghedaente.*
- hoofdstuktitels: (132) 1. Handelende vander personen verscheydenheydt, die de H.

- Schrift lesen of hooren lesen; (133) 2. Vande Godtloose, sijn aardt ende werck-
inghen, ende hoe hy die, lesende de heylighe Schriftuyre, waarlijck sal moghen
kennen; (134) 3. Van des Knechts aardt, veranderinghe uyt een Godloose in een
Knecht, ende hoe hy de heylighe Schrift vruchtbaarlijck leest; (136) 4. Van de Huyr-
lingh ende sijnen state.
- 139 *Het derde boek: Dat het lesen der H. Schrift is bevolen, tot wat eynde ende hoe die wel
ende qualijck wordt ghelesen.*
 - hoofdstuktitels: (139) 1. Dat het nutter is Gode self, dan Menschen te hooren spre-
ken; (140) 2. Tot wat eynde men de Godtlijcke Schrift sal lesen; (140) 3. Van twee-
derley leeren, namelijk leeren verstaan ende leeren doen, ende eerst van't eerste;
(141) 4. Watmen eerst sal leeren verstaan; (141) 5. Wat Waarheydt is. (143) 6. Wat
Waarheydt, of van wat saken men Waarheydt sal leeren kennen; (144) 7. Noch van
dryerleye saken, daar van men de Waarheydt te recht leert kennen; (145) 8. Van dat-
men de heylighe Schrift sal lesen om te moghen verstaan de Waarheydt van Godes
wille; (146) 9. Wat Godes wille is dat wy sullen laten; (147) 10. Dat Godes wille is,
dat sy saligh sullen worden: te weten die de genade Godes begeerlijck ontfanghen,
standvastelijck bewaren; ende ten eynde toe volharden; (149) 11. Hoe men de hey-
lighe Schrift ghemeenlijck, ende qualijck leest; (151) 12. Van't wel-lesen der hey-
lighet Schriftuyren; (152) 13. Van sommige noodtlijcke ende ware middelen om de
H. Schrift na der Waarheydt te verstaan.
 - 154 *Het vierde boek: Van't leeren doen met sijne oorsaacken, middelen, ende vruchten.*
 - hoofdstuktitels: (154) 1. Datmen eenighe dingen leert verstaan, die men selfs nem-
mermeer en mach doen; (154) 2. Wat werck eenige Menschen leeren Gode so na
doen, dat sy't oock wel kunnen doen; (155) 3. Van leeren, ende wat het is, wat het
doen is daar men hier af handelt, wat leeren doen is, ende van Deughdelijcke Ionck-
heyt; (156) 4. Dat Godt ons ghebidt, niet alleen het goede te verstaan, maar dat
oock te doen; (158) 5. Voort doen van't goede, gaat in alle die quaat sijn, het laten
van't quade. Wat het is, of sulck laten oock een doen is, ende dat Godt ghebidt
het quade te laten opdat ons wel zy, want het den Menschen quelt ende ver-
derf; (159) 6. Wat de menschen; noch niet heel verduyvelt sijnde; vermoghen
te leeren doen; (160) 7. Wat het eynde is, daarom de Leeringhen Godes het
goede leeren doen; (162) 8. Van de wercken der Menschen die de schickelijcke
middelen sijn om kinderen Godes te worden; (162) 9. Van zonde te hebben,
ende deselfs oorsake met d'onderscheyt tusschen zondighen ende zonde heb-
ben, ende dat Godt den goeden wille voor't werck neemt, daar macht ontbre-
ket. Die Godt oock inden volhardighen niet altijt en laat ontbreken; (163) 10.
Dat God selve sijnen wille leert doen sijne leerlinghen, vermits haar begeerlijck
bidden; (164) 11. Thoont hoe men leert doen t'ghene men nu al heeft leeren
verstaan; (166) 12. Van datmen door't doen ende ondervinden leert doen des
Heeren wille, diemen heeft leeren verstaan; (167) 13. Datmen alsoo door't doen
van des Heeren wille de selve leert meer verstaan, ende soo verstaande, meer
leert doen; (169) 14. Vruchten van't wel leeren dooen.
 - 171 *Tafelken vande maniere van bewijsinghe in Schriftuyrlijcke saken, by my Coornhert
gesteld voor goet ende daer voor ghebruyckt, tot dat yemant my beters sal toonen.*

29r-44v/173-204

Vereenighe Van sommige strijdigh-schijnende sproken der H. Schrifturen.

- dertien schijnbare tegenspraken: dialoog tussen 'twijfelijck bedencken' en 'schriftuyrlijke vereeninghe'.

45r-68r/205-251

Toetzscheen der VVare Leeraren.

- 207-208 *Voorreden*. [en] *Vermaaninghe aan den Leser*.
- hoofdstuktitels: (209) 1. Wat een waerachtigh Leeraar is; (209) 2. Van verscheyden namen ende diensten inden Ouden ende Nieuwen Testamente beschreven zijnde; (209) 3. van der Leeraren Sendinghe behooren die Leerlinghen oock seker te vvesen; (210) 4. Vande sonderlinghe Sendinghe met heure sekerheyt; (211) 5. Vande alghemeyne Sendinghe; (211) 6. Vande merckteecken der vvare Propheeten ende Leeraren; (213) 7. Verscheyden benamingen inde H. Schrift den vvaren Leeraen ghegheven; (219) 8. Vander VVare Leeraren by-namen; (220) 9. Vande bynamen diemen vvaren Leeraren niet met Waarheyt en mach gheven; (221) 10. Van de eyndtlijke orsaken daar toe de Leeraar dient; (224) 11. Wat hem van noode is te hebben die vvarachtigh Leeraar sal vvesen; (229) 12. Wat het eyghentlijke Ampt zy eens vvaren Leeraars; (232) 13. Wat eens vvaren Leeraar vvercken zijn; (234) 14. Wat een vvarchtig Predicant niet en doet of werckt; (234) 15. Wat een vvarachtigh Leeraar leert; (241) 16. Hoe een vvarachtigh Leeraar leert; (242) 17. Vande vruchten eens vvaren Leeraars; (243) 18. Vander vvare Leeraren Cruys, Lijden ende Vervolginghe; (244) 19. Vander oprechte Leraren Chrijschandelinge ende Wapenen; (246) 20. Vander vvare Leeraren Belooninghe; (247) 21. By wien het Oordeel staat vande vvare Leeraren.
- 251 *Cort beslyt van dit Boecxken*.
- datering 15 november 1581.
- 253 index.

70r-75r/255-265

Van den Onderscheyt tusschen die ware ende valsche Leere.

- *Voor-reden*. datering 21 januari 1589.

76r-80v/267-276

Van Waarheydt [& Of men Waarheydt mach weten.]

- twaalf hoofdstukken: 1. Van Natuyren is elck Mensch gheneghen om Waerheyt te weten; 2. Van der Menschen Saligheydt ende Onsaligheydt, ende waer inne elck is geleghen; 3. Van Waerheys wesen; 4. Van 't wesen der dinghen ende der selver onderscheyt; 5. Wat de waerheydt is; 6. Tot wat eynde Godt den Mensche heeft gheschapen; 7. Waar toe Godt den Menschen sijn Waerheyt heeft willen kondt maken; 8. Dat Godt de Waarheydt leert ende betuyght; 9. Dat Godt selve sijne kinderen Waerheyt leert; 10. Vruchten der Waerheys onderwijs van God in sijne kinderen; 11. Onderscheydt der Leerlinghen des Wets ende des Gheests; 12. On-

derscheyt tusschen het Leeren Godes, ende ghetuyghen der Schepselen.

- 272-276 *Of men Waarheyd mach weten.*
- 276 datering 1565.
- 276 annex: [Gesprek tussen A. Ortel en D.V. Coornhert.]

81r-82v/277-280

Tweespraeck, Of waerheydt Vry maeckt? Dat is: Of ware wetenschap van't quade, waerachtelijck bevrijdt van 'tquade: ende of men die mach hebben sonder te gebruycken? Ghevallen tusschen Mr. Gerardt van Montainghe, ende D.V.C.

- datering 1580.

83r-/281-354

Oorsaken ende Middelen vander Menschen Saligheyt ende Verdoemenisse.

- 283 gebed.
- 283-284 inhoudsopgave.
- vierendertig hoofdstukken: (285) 1. Oorsaecke vander Menschen Scheppinghe; (286) 2. Of God van Eeuwigheyt voorghenomen heeft seeckere Menschen tot zijn selfs Eerlijckheydt saligh te maken, ende seeckere Menschen te verdoemen; (289) 3. Dat Godts Liefde grooter is totten Menschen, dan der Ouderen liefde tot haer kinderen; (289) 4. Dat Godes Eere niet ghelegen is in't verderven der menschen; (290) 5. Dat die volkomene ende oneyndelycke Rijckdommen des Almogenden Scheppers niet en behoeven des behoefligen schepsels dienst nochte goederen; (292) 6. Dat het eynde van des Menschen Scheppinghe is, om een Beelde Gods te worden; (292) 7. Dat Adam gheschapen redelyck, vry en goet; (293) 8. God wrochte ende vierde int Scheppen sonder toedoen der Schepselen; (293) 9. Ghedaente der Enghelen voor ende na den Val; (294) 10. Des Menschen ghedaente na synen Val; (295) 11 [abusievelijk 12] Dat inden Oorsaken ende 'twerck, van den Val der Schepselen Gode vierde, maer d'Engelen ende mensche alleen doende waren; (296) 12. Dat Adam door synen Val niet gansch doodt en was na der zielen, soo oock niet en zijn alle onherboren Sondaren; (297) 13. State des eerst ghevallen Zondaers; (299) 14. State der bekeerde Zondaren; (302) 15. Onderscheydt tusschen een Zondaer ende een Godloos; (307) 16. Dat de quade Mensche niet goet en mach worden, sonder zijn quaetheyt waerachtelyck (niet waenlijck) te ontworden; (307) 17. Dat alle die ghenade godes aennemen ende bewaren, saligh worden; (311) 18. Dat niemandt saligh en mach werden sonder Christo; (315) 19. Dat godt elck Mensche oordeelt na sijn eyghen, maer niemandt na eens an[der] wercken [corrupte tekst]; (315) 20. God Oordeelt rechtvaerdelyck ende barmhertelijck; (319) 21. Vande Godlijcke Rechtvaerdigheyt, int doen of wercken Godes; (320) 22. Wat de Godlijcke Rechtvaerdigheyt niet en doet; (321) 23. Dat God niet alleen werckt int salichmaken der Menschen; (323) 24. Van de t'samenwerckinghe Godes metten goetwillighen Menschen; (326) 25. Of de Gheboden Godes ons zijn gegheven, niet om dat wy die gantschelijck soudon doen: maer om dat sy soudon in ons baren kennisse der zonden;

(328) 26. Van de t'samenwerckingen Godes metten quaetwillighen Menschen; (329) 27. Van't vyeren Godes in den wercken der quaatwillighen; (332) 28. Van't doen of de werckinge Godes tot allen Menschen int' alghemeen; (336) 29. Vande werckingen Godes totten Goedtwillighen ende Ghelovighen; (339) 30. Vande werckingen Gods totten onwilligen ende ongeloovigen alleen; (340) 31. Dat Godes werckingen by den willighen altijd vruchtbaar, ende by den onwillighen nemmermeer vergheefs en zijn; (340) 32. Dat niemandt vanden bejaerden saligh en wordt sonder het wercken van Gode ende mensche; (342) 33. Dat niemandt vanden Bejaerden saligh en werdt, sonder het vyeren van Gode ende Mensche; (344) 34. Van't wercken ende vyeren der Ongheloovighen wesende de voorneemste oorsaken van haer verdoemnisse.

- 349-354 register.

120r-128v/355-372

Van de onwetenheyt der menschen, die daer is onschuldigh of schuldigh. Claer, nut, jae noodigh bericht voor allen Menschen, die in dese sorgelijcke tyden onder soo menigherleye Dolinghen vrylijck ende Christelijck begheeren te wanderen. Geschreven door D.V. Coornhert.

- opdrachtbrief aan Gherardt Stuyver *d.d.* 14 april 1583: *Eersamen, Vromen ende Achtbaren Gheraerd Stuyver Henricksz. eertijds Burghemeyster tot Haerlem, mijnen lieven ende ouden VRIENDT etc.*

- 357-358 Voorwoord: *Ghesprake in Voor-redens plaetse, tusschen Coornhert ende syne Conscientie.*

- 358 inhoudsopgave.

- eenentwintig hoofdstukken: (359) 1. Onderscheyt tusschen Onvvetenheyt ende eenvuldigheyt; (359) 2. Dat onvvetenheydt het meeste quaet, ende ware wetenheyt het meeste goet der Menschen is; (360) 3. Dat geen bejaert mensche gants onwetende, nochte alwetende en is; (360) 4. Van viereley aert van onvvetende menschen; (360) 5. Vande onschuldige onvvetenheyt ende eerst insaken welcx weten onnodigh is; (360) 6. Vande onvvetenheydt die overmits die onmogelyckheyt onschuldigh is; (360) 7. Vande onschuldige onwetenheyt inden Bejaerden; (361) 8. Van onwetenheyt die overmits nootsakelycke twyfelachtigheyt onschuldigh is; (362) 9. Vander geenre onschuldige Onwetenheyt die hare eygen Onwetenheyt wetende anderen na volgen; (364) 10. Vande schuldige onwetenheydt; (364) 11. Vande Onwetenheyt der geenre die niet en weten by haren schulde, sonder nochtans dat sy wanen te weten; (365) 12. Van't niet begheeren der wetenheyt, met sijnen oorsaken; (365) 13. Vande Onwetende, die qualijck begheeren; (365) 14. Vande Onwetende die traeghlijck begheeren; (366) 15. Van de Onwetende, die ongeloovigh begheeren; (367) 16. Vande schuldige Onwetenheydt der geenre die daer hebben clare getuygnisse der wetenschap sonder die te gebruycken; (368) 17. Vande schuldigheyt geleghen in't niet gebruycken van sijne mogelijckheyt om te weten; (369) 18. Sommier bewijs van d'oorsaken daer door meest de gene die kenisse hebben, noch dickmael versuymen int selve; (370) 19. Vande

Onvvetenheydt die in den Menschen is ende blyft door waenwijsheyt; (371) 20. Vande moetwillige onwetenheyt; (371) 21. Die spotters oordeelen het waere VVe-ten zotheyd te sijn.

- 372 *Kort besluyt*.

129r-134v/373-384

Dat onverstandigh blijven des menschen eenighe zonde ende oorsake van alle doolinghen zy. Annex: Vande oorsaecke vande Zonde, 'ghetuygh Platonis.

135r-138v/385-392

Vant oordelen, gespreke tusschen vermetel oordeel ende bescheyden ondersoek.

- datering: 1564.

139r-147r/393-409

Van des menschen natuerlijke vleesch wondersproock. Verclarende dat het veel misbruyckt wort, maer nemmermeer self en zondight. Geschreven in twee boecxkens.

- 394 *VOOR-REDEN*.

- Twee boeken.

- Eerste boek, achttien hoofdstukken: (395) 1. Men doolt inder kennisse vander zonden oorsake; (395) 2. Alle sichtbare schepselen ghehoorsamen Gode altydt behalven alleen de Mensche; (395) 3. Dat Godes ghebodt over den Menschen eygentlijcker een raedt dan ghebodt sy; (396) 4. Hoe Godes wille is dat alle Menschen saligh werden; (396) 5. Of de Menschen nu nootsakelijc zondighen: dan soo vrywilligh dat zy't vermoghen te laten; (397) 6. Wat de wille is, ende dat zy bestaet in de Ziele ende niet inden Lichame; (397) 7. Kort ende claer onderscheydt tusschen des Menschen Gheneghentheyden ende Begheerten; (398) 8. Dat die Gheneghendtheyden in den Menschen by wijlen bedwonghen of beheert werden, maer in den onredelijcken Dieren niet; (399) 9 Dat het Vleesch met syne Genegentheyden vanden Wille beheert ende betemt, ofte zondelijck misbruyckt werden; (400) 10. Dat het Vleesch met zijne aengheboren Ghenegentheyden onschuldigh is aen de Sonde; (401) 11. Wie Oorsake is vande Zonde in den Mensche; (402) 12. Hoe die goede wille uyt Verstandt, maer die quade uyt Onverstandt voortkomt; (403) 13. Vande Luste, ende waer uyt die voort komt; (403) 14. Die verkeerde Lusten der onwijser Menschen zijn onversadelijck; (403) 15. Noch dat quade wille uyt doolinghe komt; (403) 16. Aert ende werckinghe vande dolende Wille; (404) 17. Der quader leven ist onlustighste; (404) 18. Waenlust quelt ende pijnicht.

- 405 *Kort besluyt*

- Tweede boek, negen hoofdstukken: (405) 1. Van de sichtbare Mensche; (405) 2. Van de onzichtbare Menschen; (405) 3. Van tweereleye innerlijcke Menschen ende eerst van de goede; (407) 4. Van tweereley Vleesch, waar van het een onzichtbaar, maar 'tander zichtbaar is; (407) 5. Noch van de goede Innerlijcke ende na Gode gheschapen Menschen; (408) 6. Van tweereley Innerlijcke Vleesch te weten Christen ende Antichrist; (408) 7. Beschrijvinghe van de Leden des Inwendighen Men-

sches die Vleeschelijck is; (408) 8. Beschrijvinghe van den leden des Innerlijcken Gheestelijcken Mensches; 9. Kort besluyt vande twee voorschreven Boecxkens, met een ghelijckenisse de meeninghe der selver verklarende.

147v / 410

Twee spreuken uit de Bijbel.

138r-149v/411-414

Of de siele, dan of de wille zondight, Ondersoeck.

- datering 1563.

150r-156v/415-428

Vande veranderinge vander menschen quade in een goede wille. Ghespraken tusschen Tertulles, Loghenachtigh. Amathi, Warachtigh.

- slotopmerking: 'Hier aan ontbreekt wat, t'welck verduystert ofte verloren is: Doch hebben daaromme het voorgaande om de stichtelijckheys wille, niet kunnen nalaten.'

157r-157v/429-430

Of de deughde selfstandigh, dan door een toeval is.

- datering 1565.

158r-159v/431-434

Tsamensprake of de quade willich quaat zijn of onwilligh: tusschen Peter ende Jan.

160r-163r/435-441

Tsamensprekinghe, waar in bewesen wort dat hy niet goet en wil worden die quaat blijft.

- datering 4 februari 1568 (in de gevangenis van de Hertog van Alva).

163v-164v/442-444

Dattet afsterven vant quade licht valt.

165r-176v/445-468

Ladder Jacobs, de trappe der deughden: Betoonende, als in eenen claren Spieghel, den staat alder Menschen, ende dienende tot Kennisse sijns selves: daar toe hier werden aangewesen die rechte mid-delen, hoe ende waar door d'alderdiepste Zonder Trappeling opstijght vande aarsche Onsaligheydt tot die Hemelsche Saligheydt, so gants onpartijdelijck als Schriftuerlijck in vier gespraken by Vrage ende Antwoorde, tot vorderinghe van alle Menschen voor ooghen ghestelt, Door D.V. Coornhert.

- datering: maart 1584.

- 447 voorwoord: *Aanden Godt Soeckenden Leser.*

- 448 *Inleydinghe.*

- 449 *Eerste gespraken Vander Menschen Onsaligheydt met haren Oorsaken;*

- 451 *Tweede gespraken Vander Zondaren verlichtinghe;*

- 458 Derde gespraken *Van der Zielen Suyveringhe*;
- 463 Vierde gespraken. *Van de vereenighinghe door Christum met Gode, t'welck maackt goet ende saligh.*
- 467 register of inhoudsopgave.

177r-184v/469-484

Vande wedergheboorte, hoe die gheschiet, ende waar by de Mensch mach sekerlijk weten of die in hem is gheschiet of niet.

- 470 opdrachtbrief: Aan den Eer-achtbaren ende voorsienighen Nicolaas van der Laen, Burghemeester tot Haarlem.
- 471 *Aan den Goethertighen Leser.* (1581)
- 472 twaalf hoofdstukken: (472) 1. Wat die Wedergheboorte is; (472) 2. Vande Onboetvaardicht Zondaar; (472) 3. Vanden Slachtvresende Knecht; (472) 4. Vande Loonsuchtighe Huyrlingh; (473) 5. Van de tweede tijdt, te weten van de Wedergheboorte. Ende eerst van de ontfanckenisse; (473) 6. Van't soecken Godes; (474) 7. Van't Onderwijsen Godes; (475) 8. Van de Godtlijcke vereeniginghe metten Mensche; (475) 9. Van de Wedergheboorne self; (477) 10. Hoe men verstaan mach dat de Kinderen Godes noch Sondigen, 1. Joan. 1. Ende daar beneven, dat hy niet en magh Sondighen die uyt Gode is Gheboren. 1 Johan. 3.9.; (481) 11. Derde tijt. Vanden Kinders uyt Gode gheboren hoedanigh die zijn, ende wat sy doen; (483) 12. Van der Mannen wesen ende doen.
- 484 register.
- datering: 1574.

185r-187v/485-490

Hoe noodigh het zy dat elck mensche sekerlijck wete of hy geloovigh is dan nyet, ende van den onderscheyt tusschen het ware ende valsche gheloove.

- Hoofdstukken: 1. [zonder titel]; 2. Wat noodigh is om seker te weten of men het ware, dan een valsche Gheloove heeft; 3. Van ses verscheyden staten der Menschen; Wat het waer Gheloove zy; 4. Onderscheyt tusschen t'Gheloove ende Opinie ofte Waan; 5. Onderscheyt tusschen t'Gheloove ende Weten; 6. Onderscheyt tusschen Gheloove ende Hope; 7. Onderscheyt tusschen den Gheloove ende Liefde; 9. Onderscheyt tusschen den waren ende valschen Gheloove.

188r/491 *Ondersoeck om te verstaan of men is doot dan levendigh.*

188v-190v/492-496

Korte berichtighe vander ghedachten waarneminghe. Ende [Als besluit brief]: Den naasten Wegh om te moghe komen tot kennisse van sijns selfs state.

- **opmerking:** deze brief aan C. de Groot, is ook opgenomen in het *Brieven-Boeck* [Wercken III, 212; CoCo, I, 7]

191r-195v/497-506

Tafel vander Gheloovighen Justificatie ofte Rechtvaardighwordinghe in Christo Jesu.

- 498 VOOR-REDEN.

196r-210v/507-536

Van wel bidden onderwijs uyt die Goddelijcke Schrifture self, tot betoon dat die so gantsch duyster nyet en is, alsmense nu wederomme pooght te maecken. Ende dat om die wille Godts daar inne te verstaan veel meer voordelick is een ernstigh voornemen inden Heere, om die wille Godes te volbrenghe: dan het swerven van de Labyrinten der Menschelijcke glosen ghestelt.

- 509 opdrachtbrief: *Allen goetwilligen Menschen die hare armoede der Zielen waarachtelijck kennen, haar onverstandt ende swackheydt gantschelijck mistrouwen, die Goddelijcke beloften ontwijffelijck betrouwen, ende na sijnen wille ootmoedelijck bidden, immers die sulcx gaarne doen souden, so sy konden, voorseyt of wenscht in den Heere, op desselvens seker toeseggen, het verkrijghen haarder goeder begheerten.*

- 510 inhoudsopgave.

- 511 Inleiding.

- 513 veertig hoofdstukken: (513) 1. Of de H. Schrift alleen ghenoech is tot volle onderwijsinghe; (513) 2. Dat die H. Schrift ghetuyght, maar dat God alleen leert; (514) 3. Of der Menschen nyet willen een hinder zy ons van Gode gheleert te worden; (514) 4. Wat doen des Menschen noodigh is, om van Gode gheleert te worden; (515) 5. Van verscheyden by-namen des Ghebedts; 6. (516) Of dooden moghen bidden; (516) 7. Of dooden moghen hooren; (516) 8. Wie daar bidde; (516) 9. Van de wercken des Ghebedts, ende welcke die zijn; (517) 10. [Wat meest aanport tot bidden]; (517) 11. Waar toe het bidden is streckende; (518) 12. Beloften Godes van't verhooren des Ghebedts; (519) 13. Exempelen der verhoorden in haar Ghebedt; (519) 14. Welcke die vruchten zijn des waren Ghebedts; (520) 15 [zonder titel]; (521) 16. Wat saken die verkrijginghe des ghebedts verhinderen; (522) 17. [zonder titel]; (522) 18. Wie gebeden moet worden; (523) 19. [zonder titel]; (523) 20. [zonder titel]; (523) 21. [zonder titel]; (523) 22. [zonder titel]; (525) 23. [zonder titel]; (524) 24. [zonder titel]; (526) 25. [zonder titel]; (526) 26. [zonder titel]; (527) 27. Wanneer men bidden sal; (527) 28. Waar men bidden sal; (527) 29. Hoe men bidden sal; (528) 30. Watmen bidden sal. (529) 31. [Gheheylyght werde dijnen Name]; (529) 32. [Dijn Rijck toekome]; (530) 33. [zonder titel]; (530) 34. [zonder titel]; (531) 35. [Vergheeft ons onse schulden als wy vergheven onse schuldenaren]; (532) 36. [En leydt ons nyet in versoeckingge]; (533) 37. Maar verlost ons van den quaden; (535) 38. [zonder titel]; (535) 39. [Van de beloften Godts dat hy onse Ghebedt sal verhooren]; (535) 40. [Welcker Menschen ghebedt beloften heeft van verhooringhe].

211r-213r/537-541

Van de ware onderdanigheydt der Christenen, Schriftuerlijcke bewijsinge uyt die wille Godes.

- 538 brief: *Aan den Christ-lievenden Leser.*

214r-230r/543-575

Dat Godts gheboden licht zijn ende leerlijck.

- datering: 1564.

231r-248v/577-612

Dat des duyvels wet swaar is ende lastigh.

- 578 inhoudsopgave.

- vierentwintig hoofdstukken: (579) 1. Dat des Duyvels Wet swaar is; (579) 2. [zonder titel]; (579) 3. [zonder titel]; (580) 4. [zonder titel]; (580) 5. Onderscheydt tusschen de noodtsalijcke ende onnootsakelijcke dinghen; (580) 6. Vanden Duyvel; (581) 7. Vandes Duyvels Beloften; (581) 8. Ofmen deur de voorsz Middelen oock verkrijght het beloofde; (581) 9. Of Rijckdomme den Mensche mach brenghen tot een volkomen ghenoeghsaamheyt; (582) 10. Of de Rijcken die veel hebben, ende veel (maar nochtans min dan sy wel vermoghen) verteren, de ghenoeghsaamheyt naast zijn; (583) 11. Vanden Deurbrenghers; (584) 12. Vanden Ghierighen; (586) 13. Vanden dubbelt-gierighen; (586) 14. Van State of Moghentheyt; (588) 15. Ofmen door wellust de voorschreven volkomen ghenoeghsaamheydt mach verkrijghen; (589) 16. Van des Duyvels Wetten; (591) 17. Van zonde int ghemeene; (591) 18. Van Hoovaerdigheyt; (593) 19. van Gulsigheydt; (597) 20. Van Onkuysheyt; (602) 21. Van Toorn of Gramschappe; (606) 22. Van Nijdigheyt; (608) 23. Van Traagheyt; (611) 24. Van verscheyden Zonden int ghemeyne.

249r-267v/613-650

Waarachtighe aflat van zonden. Na t'ghetuygh der Godtlijcker Schriften in korte gespraken voor ooghen ghestelt.

- 614 opdrachtbrief: *Aen mijnen eenighen ende lieven Broeder Frans Volckherts Coornhert.*

- 615 Voor-reden.

- 617 hoofdstukken: (617) 1. Oft onrecht zy dat yemandt geloove ende hope door Gods genade in Christo volmaackt te worden; (617) 2. Onderscheyt tusschen Goddelijcke ende menschelijcke volmaachtheyt; (617) 3. Hoe des menschen volmaachtheyt inden oogen Godes ghebreckelijck ende wederom volmaackt gheseyt magh worden. Ende vande onderscheyt tusschen zonde te hebben ende zondighen; (619) 4. Of de herboren Mensche oock waarachtelijck voorts aen mach af laten van zondighen; (619) 5. Of men hier levendig blijvende inden lichame de zonde oock waarachtelijck mach sterven; (619) 6. Ofmen hier yemant sichtbaarlijc mach wijzen die nyet en zondight; (620) 7. Of hier een geloovige die Zonde waarchtelijck gestorven mach sijn: dan oft maar toerekentlijck gheschiedt; (622) 8. Of nyemant een Christen is ofte salich mach worden, dan die volmaackt is; (623) 9. Of Godt nyemandt yet af eyscht boven vermoghen; (625) 10. Wat volmaacktheyt zy; (626) 11. Of het gelooven, datmen hier waarlijck aflaten mach van't zondighen, teghen de eere Christi strijdet; (627) 12. Wat het is, daar deur vele menschen het verkrijghen vanden voorsz Aflat in dese werelt onmoghelijck houden; (627) 13. Of men uyt d'Experientie mach weten dat onmogelijck zy desen Aflat hier te hebben;

(628) 14. Of door Godes schickinge vvert belet het hebben alhier van desen waren Aflaat; (629) 15. Of de kranckheydt onser naturen genoeghsaam bewijs zy datmen hier desen waren Aflaat nyet en mach hebben; (630) 16. Dat Godt is Almachtigh; (631) 17. Of Godt ons sijn Wet heeft ghegeven, nyet om dat wy die soudē doen, maar alleen om dat de Wet soude baren kennisse van zonden; (632) 18. Ofmen uyt Gods Gheboden mach bewijzen Gods wille te sijn, dat de Gheloovighe volmaacktelijck onderhouden de Gheboden Godes; (633) 19. Dat Calvijn ende Besa self desen waren Aflaat leeren; (634) 20. Of men uyt de beloften Godes mach doen blijcken Godes wille te sijn, datmen sijne Gheboden volmaacktelijck ghehoorsame; (636) 21. Of de Gheloovighe nyet al en verkrijghen dat sy met betrouwen na den wille Godes begheren: ondersoeck uyt den schriften Calvijns ende Besae; (637) 22. Bewijs uyter H. Schriften dat de geloovighe Bidders na den wille Godes heure begheerten verwerven; (638) 23. Dat Christus Mensch geworden ende ghestorven is tot gheen ander eynde, dan om den Gheloovighen in hem Goddelijck ende levendigh, ende Gode onderdanigh te maken; (639) 24. Bewijs uyten schriften Calvijns ende Besae, dat Christus gekomen ende gestorven is om ons vande zonde ende sieckten der Zielen waarlijck (nyet toerekentlijck) te ghenesen, ende dat sulcx hiet ter werelt inden Gheloovighen geschiedt; (641) 25. Oft uyt de Godlijcke Verkiezinghe blijkt de wille Godes te sijn, dat de Gheloovighe hem volkomelijck ghehoorsamen; (643) 26. Of de sonde ooc blijvende plaatse mach behouden, daar de gerechticheyt (dat is Christus) inden mensche woont; (644) 27. Of de geloovighe Man in Christo hier nyet en heeft dan toerekentlijcke Heyligheyt, dan of hy die hier heeft waarachtelijck: oock onderscheyt tusschen dese beyde; (645) 28. Of de gene die de ware heyligheyt lochenen mogelijk te sijn om hier te hebben, oock seker moghen sijn van hare verkiezinghe, vande welcke sy het sekere merckteecken seggen te wesen het hebben van ware heyligheyt; (645) 29. Dat God, door sijn geopenbaarde oordeel ende clare sententie verklaart dese sijnen wille van volmaackte onderdanigheyt int aflatē van't zondighen; (646) 30. Of uyten wensche ende t'begeeren Godes sijnen wille mach blijcken, dat de gheloovighe waarachtelijck van zonden af sullen laten; (647) 31. Dat den geloovigen gheschiedt na haren gheloove; (648) 32. Dat Christus is ghekomen als een Medicus der Zielen om de selve waarachtelijck te ghenesen; (648) 33. Dat Christus der gheloovigen Zielen geneest waarachtelijck, niet Imputativelijck, oock wel gheheelijck ende nyet ten halven; (649) 34. Of de gene die de ware genesinge der Zielen nyet en gelooven mogelijk te wesen oock sijn rechtgeloovighen.

- 649-650 *Cort besluyt*.

- datering: 1580.

268r-335r/651-785

Zedekunst, dat is, wellevens kunste, vermits waarheydts kennisse vanden Mensche, vande Zonden ende vande Deughden. Nu aldereerst beschreven in 't Neerlandtsch.

- 653 *Extract uyt sommige Brieven ... beroerende De Zede-kunst van D.V. Coornhert.*

- 654 inhoudsopgave.
- opdrachtbrief aan Spieghel.
- 657 *Eerste Boeck*. 1. Dat het wel-leven een kunste is, veroorsaact uyt het wel naevolghen vander deughden Leeringen. (659) 2. Vande mensche ende van d'overste krachten zijnre zielen. (650) 3. Vande nederste krachten der ielen genaamt herts-tochten, of stoornissen. (661) 4. Of de hertstochten den menschen aangeboren, dan by henluydn verkoren worden. (662) 5. Vande onderscheydt tusschen Gheneghentheyte ende Begheerte. (663) 6. Vande Minne of byslapens lust. (665) 7. Vande Liefde. (667) 8. Vande Begheerte. (668) 9. Vande onderscheydt tusschen Liefde ende Begheerte. (669) 10. Vande Hate, Afkeerlijckheyte met der selver onderscheyt, ende vande Wane. (670) 11. Vande Hope. (672) 12. Vande Vreese. (675) 13. Van Blijdschap ende Vreughde. (676) 14. Van Droefheyte. (680) 15. Vande Toornigheyte. (682) 16. Vande Langmoedigheydt.
- 684 *Tweede Boeck*. 1. Vande Wille. (686) 2. Vande Redene. (688) 3. Vande Beraeding. (690) 4. Van 't Oordeel. (691) 5. Vande Kennisse ende Wetenschap. (695) 6. Vande Conscientie of 't Gheweten.
- 697 *Derde Boeck*. 1. Vande Deughde. (702) 2. Vande Zonde. (705) 3. Vander Deughden deylinge. (706) 4. Vande Zonden deylinghe. (707) 5. Vande Wijsheydt. (713) 6. Van Dwaasheydt.
- 717 *Vierde Boeck*. 1. Vande Rechtvaerdigheydt in't alghemeyn. (718) 2. Vande Onrechtvaerdigheydt in't alghemeyn. (720) 3. Vande ware Godsdienst of Religie. (721) 4. Vande valsche Godsdienst. (722) 5. Vande Ghehoorsaamheyte of Onderdanigheyte. (723) 6. Vande Wederspanningheyte. (724) 7. Vande Waarheyte. (728) 8. Vande Loghen. (731) 9. Vande Danckbaarheyte. (734) 10. Vande Ondanckbaarheyte. (734) 11. Vande Mildtheydt ende Quistgoedinghe. (737) 12. Vande Gierigheydt. (740) 13. Vande Vrientschappe. (744) 14. Van Veede of Vyandtschap.
- 746 *Vijfde Boeck*. 1. Vande Sterckheydt. (750) 2. Van Kranckheyte of Swackheyte. (752) 3. Vande Grootmoedigheyte ende vast Betrouwen. (755) 4. Van Kleynmoedigheydt ende Mistrouten. (756) 5. Vande Ghelijckmoedigheydt. (759) 6. Van Swaarmoedigheydt. (760) 7. Vande Lijdszaamheydt. (765) 8. Vande Onlydtsaamheyte. (766) 9. Vande Stantvastigheydt. (767) 10. Vande Onstantvastigheydt.
- 769 *Zesde Boeck*. 1. Vande Matigheydt. (772) 2. Vande Onmatigheydt. (772) 3. Van de Wellust. (774) 4. Vande Pijne. (776) 5. Van Tem-lust ende Volgh-lust. (779) 6. Vande Sachtmoedigheydt ende Bermhertigheydt. (780) 7. Vande Wreetheydt. (781) 8. Vande Ootmoedigheydt. (784) 9. Vande Hoovaardigheydt.

335v-336r/786-787

Proeve van goede ruste des ghemoedts.

- **opmerking:** deze tekst staat tweemaal in de *Wercken*, zie: I, 373r-374v/861-864.

337r-352v/789-820

Opperste goedts nasporinghe, Ghestelt in vijf ghespraken, vanden Mensche met sijn goet, vande Rust, vande Wellust, vande Deughde, ende vande Liefde: Onder ende tot alder menschen verbeteringhe door D.V. Coornhert.

- 791 *Voor-reden.*
- 792 opdrachtbrief: *Aen mijn vrundt Gherit Henricksz. Stuver.* **Opmerking:** zie ook: B. Becker, *Bronnen*, brief 56, p. 308 e.v. (= *CoCo*, III, 56).
- 793 *Eerste gesprek:* Verclaringhe vant goede ende van den Mensche. Coornhert ende Hans de Rijcke.
- 98 *Tweede gesprek:* Of Rust hier is des menschen opperste goetd. Coornhert ende G. Stuver.
- 802 *Derde gesprek:* Of wellust hier des menschen opperste goetd zy. Coornhert ende Hendrick Laurens Spieghel.
- 810 *Vierde gesprek:* Of Deughde des menschen opperste goetd zy. Tusschen Coornhert ende Artus van Brederode.
- 813 *Vijfde gesprek:* Of Liefde des menschen hooghste goetd zy. Tusschen Coornhert ende Cornelis Boomgaart Adriaanszoon.
- 818 Besluyt.
- 819 Inhoudsopgave.

353r-364r/821-843

Consistorie, handelende van't niet hanteren des nachtmaels, met verclaringhe vanden oorsaken van dien, tot VVechneminghe van tvviste, achterclap, ende Veroordelinghe.

- 823 *Aenden vrientlijcken Leser.*
- 824 Tweede titel: *Consistorie, Alwaer de Tsamen-spreeckers zijn, Marimuth, Leeraers van Aldenkercken, met Iob van ghenen parten.*
- 843-844 besluit: *Vermaninghe totten goethertighen Leesers.*
- ondertekening: G.G.L.B.H.

365r-370v/845-856

Gesprake met de VVaterlantsche Ghemeente, tusschen IAN HELP-LUST, ende MEYNAERT SLUYP-WYCK gevallen, 1587.11.29. tsavonts tot Alckmaer.

- 845 *Eerste gespraken.*
- 851 *Tweede gespraken:* 1587. 11. 30. *smorghens, tusschen Ian Help-lust, Meynaert Sluyp-wyck metten synen.*
- datering: 29 en 30 november 1587.

371r -373r/857-861

Een corte beschrijvinghe van pijn ende droefheydt.

- datering: 22 maart 1556.

373r-374v/861-864

Proeve van goede ruste des gemoedts.

- datering: 25 juni 1587.
- **opmerking:** deze tekst staat tweemaal in de *Wercken*, zie: I, 335v-336r/786-787.

377r-383v/865-878

Vande sendinghe, EERSTE GHESPRAKE, Tusschen Vrung ende Coornhert. Tweede gesproken: TVVEEDE TSAMENSPRAKE tusschen DIRCK VOLCKERT Sz. Coornhert, ende Vrung.

383v-384r/878-879

Van 't overheydts ampt. Oft een Christen mach bedienen, ende oft de ghene die't bedienen, Christenen moghen wesen. Schrift-matigh Ondersoek

- datering: 16 april 1580.
- voorrede, c.q. brief aan Hans van Rees: *Aen Hans van Rees, ende sijne goede vrunden* (16 april 1580).

384v-387r/880-885

Van 't overheydts ampt. Na-Sporingh.

- datering: november 1589.
- ondertekening: *Bogaert, uwer Oversten. Anno 89. in November.*

387v-399r/886-913

Der maeghdekens schole, comedia.

- 886 *Eerste Handelingh. Eerste uytkomen. Christiana Philosophia. Iohanna, verselt met Humilitate. Galilea volubitis. Misericors.*
- 892 *Tweede Handelingh.*
- 900 *Derde Handelingh.*
- 904 *Vierde Handelingh*
- 909 *Vijfde Handelingh.*

399v-410r/914-935

Van den boom des levens. Gesprake Tusschen Adaias (testis Domini) ende Achimoth (Frater mortuis).

- datering: 15 juni 1570 en 17 juni 1579.
- 920: als intermezzo (?) een schema: *Men waent / weet goet ende quaet ceremonien / deughde, zonde.*

410v-415r/936-945

Ware aflaet van zonden, of Twee-spraek, Tusschen Iesus en Samaritana.

415v-420r/946-955

Paradoxa. T'Samensprake vande volmaeckte Onvolmaecktheyt, tusschen Opinie ende Experientie.

- datering 11 december 1558.

420v-432v/956-985

Vierschare. Vijf handelingen.

- 959 *Tweede Handelingh.*
- 964 *Derde Handelingh.*

- 971 Vierde Handelinghe.
- 980 V.[ijfde] Handelinghe.
- 983 *Ghetrouwe vermaninghe Aen Den Goedthertighen Leser.*
- 984 register.

434v-437v/986-994

Openinghe van den grondt der waterlandtsche kercken, oock der selver Leeraeren zendinghe, met sampt haren Ban.

- 992 [ondertekening] *Dat alles moet die lieve Vader door sijnen eenigen sone Iesum, vermidts sijn H. Gheest alsoo inder kracht ende vruchtbaerlijcke wercken in u allen, lieve vrienden dat wenscht u allen u hertsjongstighen vriendt D.V.C.*
- 993 brief van Coornhert 19 augustus 1588: *Ghevolgh.*
- 994 brief van enkele gemeenteleden aan de 'Broederen tot Alckmaer', 7 augustus (1588), Haarlem.
- 995 brief van Coornhert aan Jacob Jansz en Hans de Ries (3 november 1578).

439v-461r/997-1043

Verscheyden t'samen-spraken.

- hoofdstuktitels: (997) 1. Onwijse raedt-ghever; (997) 2. Valsche suyveringhe; (999) 3. Af-stervinghe van't quade; (1001) 4. Van't niet hanteren des Nachmaels; (1002) 5. Van't Godtwesen der Libertijnen; (1003) 6. Of. H.N. Schriften beter sijn dan die H. Schrifture; (1006) 7. Sondigh blyven om niet hooveerdigh te worden; (1007) 8. Wter Kercken dienst blyven; (1009) 9. Van sijn best te doen; (1009) 10. Vande Hope opten oprechtinghe vanden rijcke Christi hier op aerden uysterlijck; (1011) 11. [geen hoofdstuk nummer] Van oversettinghe der H. Schrifstueren [NB = verdediging bijbelvertaling van Seb. Castellio]; (1012) 12. Of Toornigheydt den Toornigen zy aengeboren; (1015) 13. Bekommerde om 't rechte ghebruyck des Nachmaels; (1020) 14. Van't Olizel der krancken; (1021) 15. Of Adam wys was voor den val; (1023) 16. Van't mesbruyck van Allegorie; (1026) 17. Onghesondtheydt; (1029) 18. Van't gemeen misbruyck des avontmaels; (1031) 19. Van te willen datmen beter waer; (1035) 20. Vande verdoemenisse der kinderzens ongedoopt stervende; (1037) 21. Vander Heydenen salicheyt; (1042) 22. Redene van des Auteurs schrijvens. [tegen David Joris]
- **opmerking** deze 't'samenspraken' vormen het tweede deel van *Het Kruyt-hofken* (*Wercken*, III, 73r-90r/161-195).

461v/1044

Op't beclagh van't mesbruyck des Avontmaels.

461r-466r/1045-1055

Oordelen van een ghemeen landts leere.

tussenkoppen/hoofdstuktitels: (1046) 1. Of het ghedogen van elcx vry leeren met schriften ende by monde beter zy dan 't beleten van dien; (1046) 2. Dat hier niet uyt de H. Schrift

maer met reden sal worden bewesen; (1047) 3. Of men behoort te beletten elcx vry schrijven ende spreken in't ghemeen van zaken des gheloofs; (1047) 4. Of men mach beletten logens te leeren, sonder het leeren van vvaerheyt te beletten; (1047) 5. Wie 't oordeel toekomt vande vvare uyt de valsche leere te onderscheyden; (1048) 6. Oft oordeel vande ware ende valsche leere toekomt den burgherlijcken of den kerckelijcken Overheydt; (1048) 7. Vande sekerheyt diemen mach hebben van 't oordeel der Kerckelijcke Overheyden van de ware ende valsche leere; (1048) 8. Of het beletten van 't vry leeren den ghemeenen besten nutter dan schadelijcker is; (1049) 9. Of vrye toelatinghe van leeren tvvist veroorsaect; (1049) 10. Dat het niet vry mogen leeren, maer onrechtvaerdigheydt ende schyndeughde tvvist baerd; (1050) 11. Of vry te moghen leeren d'Overheydt doet verachten oproer maeckt, oorloch ende verderf der Landen veroorsaect; (1051) 12. Of het vry te moghen leeren den Menschen verderft; (1051) 13. Onderscheyt tusschen vvanen ende vveten; (1052) 14. Of men niet zoo wel den valsche Leeraren als doodtslagers en behoort mette doot te straffen; (1053) 15. Dat het verbodt van vry te leeren d'Overheydt brengt tot ongherechtigheyt of tot verachtinghe; (1053) 16. Dat het verbieden van't vry leeren ende spreecken den menschen verderft ende schadelijck is; (1054) 17. Of d'Overheydt het leeren van doolinghen mach beletten, door uytwendighe dvvangh of gevvelt; (1055) 18. Oft bestaen van 't vry leeren te beletten 't zelve mach verminderen.

466v-468v/1056-1060

Edelman, Graeu Monick, Lutteraen.

469r-472r/1061-1067

Vanden aengheheven dwangh inder conscientien binnen Hollandt. Gespraecke tusschen D.V.C. N.V.L.

- datering: 7 november 1579.

472v-473v/1068-1072

Dat yemandt te stryden mach hebben teghen zijnen zondelijcken lusten, ende des niet te min een warachtich Christen mach zijn.

- datering: 18 mei 1576.

- **opmerking:** tekst komt goeddeels overeen met *Klocke-gheslagh. Teghen den smoockenden brandt eender nieuwer gemackelijcker Secte* (*Wercken*, III, 45r-49v/105-114).

466r-472v/1073-1086

Vanden thien maeghden. Tragica-comedia.

- datering: 6 februari 1576.

472r-479v/1087-1092

Aertzenij der zielen. Gesprake tusschen C, Crancke ende Eumenes.

- **opmerking:** foliëring springt van 473v naar 479r.

476r-484r/1093-1111

Schole der deughden vanden woorden ons Heeren. Niemandt en mach tot my comen, ten sy dan dat hem trecke mijn Vader die my heeft ghesonden. Iohan. 6. Of nu oock noodich sy te ondersoecken, of de mensch wat tot zijn salicheyt doet dan niet.

- hoofdstuktitels: (1093) 1. Of nu oock noodich sy te ondersoecken, of de mensch wat tot zijn salicheyt doet dan niet; (1093) 2. Oft geweldich trecken sy so des menschen wil daer toe niet stemde; (1094) 3. Vande veranderinghe van wille; (1096) 4. Of de mensch van selfs tot Christum mach comen; (1097) 5. Onderscheyt tusschen het werck Godes ende des menschen gheschiedende, in't trecken tot Christum; (1097) 6. Vanden ooren om te hooren ende hoemen daer aen comt; (1098) 7. 'sMenschen wil noodigh tot het trecken; (1099) 8. Onderscheyt tusschen 'tlicht der naturen ende der ghenaden; (1099) 9. Godes eer wort niet vermindert in't segghen dat de menschen willigh zijn gaven ontfanghet; (1100) 10. God eyscht van niemant boven vermoghen; (1101) 11. Vande leeringhe daer door Godt den mensche treckt tot Christum; (1102) 12. Wie daer al leert of onderwijst; (1102) 13. Onderscheyt tusschen Godes ende des menschen leere; (1103) 14. Onderscheyt tusschen alghemeyne ende sonderlinghe ghenade; (1104) 15. Moghelijcheyt om door't recht ghebruycken van't licht der natuyren voorder te comen; (1104) 16. Oorsaken waer door den mensch zijn ooghen opent; (1105) 17. Wat Godt den mensche leert; (1106) 18. Hoedanigh zijn de Jonghers die aldus vanden alderhooghsten Leer-Meester Gode, inder Deughden Schole zijns H. Gheests gheleert worden? (1106) 19. Hoe ofte in wat wijse leert Godt desen Luyden? (1107) 20. Hoe de Jonghers van Godt haren Meester leeren. (1108) 21. Tot wat eynde de jongher leert; (1108) 22. Vrucht der Godlijcker leeringhe; (1108) 23. Of niemandt anders van Gode gheleert is dan die Gode volcomelijck onderdanich is; (1110) 24. Of yemant ter Werelt in der liefden volcomen mach zyn.
- datering: 29 mei 1576.

484v-486v/1112-1113

Bedacht schynende met te brengen dat die Roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden.

485v-486v/1114 -1116

Ander ende corter bewys van mijne ghesproken ende qualijck ghenomen woorden, dat de Roomsche Kercke beter zy dan der Gereformeerden.

- **opmerking:** zie ook *Leydtsche Disputatie* (Wercken, III, 155r-170v/335-366).

487r-509r/1117-1161

Lied-boeck.

- 1117 opdrachtbrief aan Maria Hannemans.
- 1139 brief aan Spieghel Koornhert aan zynen H. Spieghel.
- 1160 inhoudsopgave.

508v-513v/1162-1170

Vyfthtien ghedichten van 's menschen innerlijcke en uysterlijcke behoefte.

- titel uit inhoudsopgave *Wercken*.

514r-515r/1171-1173

Wat hanteringh nutste is om den kinderen te leeren. Gherijmt op't discours gehad met Willem Jorisz.

- datering: 16 juni 1595 (!), foutieve datum.

515r-515v/1173-1174

Vande Nieuwe tydinghen.

518r-519v/1175-1178

Bedencke vander Nederlanden noodt ende hulpe.

520r/1179

Onder andere der ouden.

520v-545r/1180-1229

Boëthius. Vande vertroostingh der Wysheyd: Wt 't Latyn op nieuws vertaalt.

- opdrachtbrief Aende Gildebroeder des Rederycx Kamer tot Amstelredam. In Liefd' Bloeyende, 16 maart 1585, Haarlem.

- 1181 Aanwyzingh ende Voorreden; Het leven van Boëthius int kort beschreven.

545r-549r/1229-1237

Requeste Der Catholijcken tot Haerlem met sijnen aen-cleven: Aen mynheere den Prince van Orangien Stadt-houder van Hollandt.

- 1231 diverse 'extracten'.

- 1232: ondertekening: Gerrit Ravensbeghe, Rollant, Dirck Claesz. Vley, Bekesteyn, Claes Iansz. Adranus Teylinghen, Herebert Stalpt van der Wiel, Ian Arentsz., F. van Nesse, Adriaen Dircksz., Pieter Hals, Wigger Claesz., Steffen Claesz. sntman, Beresteyn, I. Iacopsz., Symon Claesz. Backer, Gilles Gijsbertsz., P. van Hoorne, G. van Nesse, P. van Mathe. 1232 Notulen van de geschiedenis van den Requeste.

- 1235 Advertissement. Inhoudende: redenen van't bewerp van den Requeste ghetekent by eenighe Catholijcken tot Haerlem, ende ghestelt by my, Dirck Volckertsz. Coornhert.

- 1237-1238 Minute aen Niclaes Verlaen. In Haerlem Den XIII. dagh Iunij LXXXI.

- 1238-1240 verslag: Den 9 Iulij 81 des namiddaegs te vier uyren tot by achten.

550v-554r/1240-1247

Overweghinghe van de teghenwoordighe gelegentheyt der Nederlantsche saken.

554r-554v/1247-1248

Insicht, over 'top-rechten van een Alghemeyne uysterlijcke Christen Kercke & Bewerp eender

onpartijdigher Kercken Christi, soomen die inden woestijne deser secten menighvuldigheyt eenighsins soude moghen hebben.

- datering: 19 december 1578, Haarlem.

DEEL II

1 Gegraveerde titelpagina

2 Inhoudsopgave

n.p./3-20

Iacob Aertsz. Colom: *VOOR-REDEN. Aen alle onsydighe oprechte Liefhebbers der Waerheydt.*

- **opmerking:** verdedigingsschrift.

n.p.-42v/21-111

SYNODVS. *Van der Conscientien Vryheydt. Scherpelijck overweghen in de vergaderinghe ghehouden Anno 1582. in de stede van Vryburgh, ende uyt-ghegheven door D. V. COORNHERT.*

*In twee Boecxkens, waarvan dit eerste
Vertoont de kloeckheydt, de middelen, de wegghen,
Waer door d'Ouden listelijck hebben verkreghen,
En de Ionghen bejagghen met diligentie
De Heerschappye over 't Volcx conscientie.*

- 23-26 voorrede: *Allen Godtvreesenden, onpartijdigen ende rechtverstandighen Ministren der Ghereformeerde Religie inden Nederlanden, wert inder waerheydt met ghetrouwer ende vruntlijcker herten ghewenschet ware vryheydt van Godt den Vader door Iesum Christum onsen Heere mits verlichtinghe des H. Gheest, van V. E. D. V. Coornhert.*

- 26 literatuuropgave: *Verclaringe vande Namen der Boecken in den Lijsten deses Boecxkens om die selve niet te beswaeren alleenlijck met eenighe letteren aengewesen, soo dat daer werdt beteeckent by de Letteren.*

- 27 eerste boek: (27) *Zitting 1: Of de ware sienlijcke Kercke Christi mach doolen dan niet.* (32) *Zitting 2: Van't bewijs met outheyt, gewoonte, ende traditien.* (34) *Zitting 3: Van insettinghen ende Ceremonien onschriftlick zijnde.* (37) *Zitting 4: Vande gheloofwaardicheyt der Vaderen Schriften.* (40) *Zitting 5: Van't bewijs metten Concilien ende 'tghemeen ghevoelen.* (44) *Zitting 6: Van't bewijs metten Exempelen de Ecclesiastike Historien.* (47) *Zitting 7: Van't bewijs uyten Heydenen.* (50) *Zitting 8: Van elck te oordeelen, en niemands oordeel te willen lyden.* (53) *Zitting 9: By wien het oordeel staet vande Leere.*

- 59 titelblad tweede boek: *Synodus Van der Conscientien Vryheidt. Scherpelijck overweghen in de vergaderinghe ghehouden Anno 1582. in de stede van Vryburgh, ende uyt-ghegheven door D.V. Coornhert. Tweede Boeck, verclaerende
De groote schijn-deught, daer met d'Ouden hebben bekloecht,
En der Ionghen onrijpheydt nu bottelijcken zoekt
Der conscientien toom, om des kokens voordeel,
Tot bedwang van d'Overheyds betooverde oordeel.*

- 61 *Zitting 10: Of het Oordeel vande Ketterye ende Kettters toecomt den Bur-*

ghelijcken, dan den Kerckelijcken Overheyt. (67) *Zitting 11*: Vande vryheydt der Conscientien soo int gheloven als int beleven van dien, ende ofmen alleen die ware Religions exercitie (nae t'oordeel vande Overheyt politijck) sal toelaten ende anders gheene. (72) *Zitting 12*: Van de berispers der Leere, of verstoorders der uyerlijcke Kerckenvrede, door't wederspreken, ende vander selver straffe. (77) *Zitting 13*: Van de ghene die anders dan de kercke leert, leeren: ende of men die behoort metter doodt te straffen. (83) *Zitting 14*: Of men tegen den ghenen die anders leeren, sal disputeren dan niet. (86) *Zitting 15*: Vande schriften ende boecken te maken, uyt te geven, te doen drucken, te verkoopen, hebben ende lesen. (89) *Zitting 16*: Van anderen onghehoort te veroordeelen. (94) *Zitting 17*: Oft schriftmatig is dat die Leeraren tot bescherminghe van haer leere der Overheys hulpe aensoecken. (102) *Zitting 18*: Van't schelden der barmherticheyt, prijzen van strengheyt ende aenraeden tot bloetstortinghe om saken des gheloofs. (106) *Zitting 19*: Oft recht is dat de Leeraeren de Burgherlijcke Overheydt segghen van Gods wegen schuldigh te sijn eenighe Menschen om saken des gheloofs te doen dooden.

43r-170r/111-357

Proces van't ketter-dooden, ende dwangh der conscientien. Tusschen Iustu Lipsium, schrijver vande Politien anno 1589. daer voor, ende Dirck Coornhert daer teghen sprekende. Het eerste deel Politijck.

- 113 literatuuropgave: *Aemwysinghe der Boecken, in desen ghebruyckt, beteeckent by de Letter daer beneven staende.*
- 114 opdrachtbrief: *Aen de E. Wijse ende Recht-voorzienighe Burgher-meesteren ende Raden der Stede LEYDEN.*
- 115-116 Passages uit Lipsius', *Politica*.
- 117-124 *Kort inhoudt.*
- 125 brief van Coornhert aan Lipsius, 19 maart 1590.
- 125 brief van Lipsius aan Coornhert, 23 maart 1590.
- 125 brief van Coornhert aan Lipsius, 20 maart 1590.
- 127 tweede brief van Lipsius aan Coornhert, 8 augustus 1590.
- 128 brief van Coornhert aan Lipsius, 4 juli 1590.
- 129 commentaar Coornhert.
- 130 brief Lipsius.
- 131 voorrede / begin boek I: *Inleidinghe tot desen Processe, In plaetse eens Voorredens. Dirk V. Coornhert.*
- 217-224 *Tafel des Boecx* [= zakenregister].
- 225-244 BY-VOEGHSEL, D.V. Coornhert: samenvatting van en commentaar op boek van Jacobus Pamelius, *De Religionibus diversis non admittendis*, Antwerpen 1589.
- 245 titelblad tweede boek: *PROCES Van't Ketter-dooden, ende dwang der Conscientien Tusschen WOLFAERT BISSCHOP, Advocaet van Theodore de Beza, met den zijnen daer voor: Ende Dirck V. COORNHERT, Daer teghen spreekende. Het tweede Deel, Kerckelijck.*

- 247 opdrachtbrief: aan *Den E, Vromen, wijsen ende voorsienigen Heeren Burgermeesteren, Schepenen ende Raden der Stede van der Goude Vertoont ernstlijck uwer aller E. D. W. ende D. HH. De lieve vryheydt der Conscientien.*
- 247 literatuuropgave: *Aenwijsingh der boecken in desen Processe ghebruyckt.*
- 248 *Inhouden van des boecks Hoofstucken.*
- hoofdstuktitels (248) 1. Wat een ketter is. (254) 2. Van verscheyden aerdt der ketteren. (255) 3. Wat bewijs-redenen men gebruyckt tot het ketter-dooden. (257) 4. Ofmen den ketteren moet straffen. (259) 5. Of d'Overheydt den ketteren moet straffen om Gode te eeren. (263) 6. Of des waerlijcken Overheydts ampt is met zijnen swaerde de ketteren te straffen. (272) 7. Ofmen metter schrift recht bewijst dat d'Overheydt den ketteren moet straffen. (283) 8. Of Beza wel bewijst uyter vreemder volckeren aen een volgende gewoonte, zijn voorstel. (286) 9. Beza bestaet het ketter-dooden te bewijzen mette tuyghnisse deser tijden Schrijvers, van zijnre opinien zijnde. (297) 10. Wat Beze nieuwe vaderen deser tyden meest al self plat teghen het ketter-dooden gheschreven hebben. (299) 11. Dat vele andere Luthersche ende vervormde leeraren oock d'oude vaderen selve teghen dese verresen ketter-doodinghe zijn. (303) 12. Oft somtijts wel bevalt ende voordorlijck is datmen de kettters straft oock mette dootd selve. (304) 13. Dat het ketter-dooden ende dwinghen inde conscientien nemmermeer yet goets, maer altijt vele groote quaden veroorsaect. (307) 14. Ofmen de kettters moet doden om des quaets onmatighe grootheydts. (313) 15. Van Moysi wet, of ende hoe die nu moet worden onderhouden, nopende het ketter-dooden. (321) 16. Hoedanigh der voorgemelder sondaren straf nu behoort te wesen nae den beschreven woorde Godes. (324) 17. Of de wet Moyses int stuck vant ketter-dooden nu verandert is of vermindert. (325) 18. Van't bewijs des ketter-doodens uyt d'exempelen des ouden testaments. (328) 19. Oft een ander sake is metten kettters, dan metten af-god-eerders ende of des Overheydts macht belanghende de conservatie van des religions state, vermindert is door't Euangelium. (331) 20. Bewys uytten exempelen vanden nieuwen Testamente, diemen bruyckt tot voor-stand des ketter-doodens. (340) 21. Bewijs van't ketter-doden uyt de exempelen van de kerckelijcke Historien. (342) 22. Vande middelen so valsche als oprechte om kettters te beteren ende ketterye te vernielen. (345) 23. Of d'Overheydt niet en moet oordelen vande leere, of zy ketterye is dan niet. (347) 24. Dat elcke ghemeente sich rechter maeckt over al d'andere, ende niemandt anders oordeel over hem wil lyden. (348) 25. Dat niet alleen d'Overheydt maer oock elck magh oordelen van de leere ende dat wel of qualijck.
- 356-357 Vervolginghs-Schade [= besluit].

170v-172v/358-362

Kenteecken en van Ghereformeerde ende Ghedeformeerde Consistorianten.

173r-183r/363-383

Wortel der Nederlantsche oorloghen, met aenwijsinghe tot inlantsche eendracht.

- 365 *Eerste colloquium.*
- 374 *Tweede Colloquium.*

184r-188r/385-393

Remonstancie of vertooch, by die van Leyden, den Heeren Ridder-schappen ende Steden representerende de Staten slands van Hollandt, in Februario 1582. hare mede-lidtmaten ghedaen, nopende t verhandelde der Predicanten, inde laetst-voorledenen Somer tot Middelburgh in het Nationael Synodus (so zijt noemen) vergadert geweest zijnde, met den ghevolghe van dien.

- 386 *Aen den Leser & Noch aen den Leser.*
- 387-393 ondertekening: I. van Hout.

189r-204v/395-434

Iustificatie des Magistraets tot Leyden in Hollandt. Teghens de Calumnien, ter saecken vande differenten, tusschen henluyden ende eenige vande Ghemeente aldaer, by den selven, den Magistraet wat min dan Christelijcke naghesejdt.

- 396 *Prologhe.*
- 397 begin hoofdtekst: *Iustificatie des Magistraets tot Leyden, teghens haer wederspreken.*
- 412 *Conclusie.*
- 413 bijvoegsel: *Volghen nu alhier de bewijzen van het ghene hier vooren ghestelt en aengheroert is [1]. Of de Overheyt macht heeft de Religie te versorghen. [2] Hoe verre de macht des Overheys inde Religions saken ghelde ende streckende is. (416) [3]. De mening van Bullingerus (422) 4. etc.*
- 434 ondertekening: I. van Hout.

209r-222v/435-462

Ware beschrijvinghe der conscientien. VVaerinne niet alleenlijck aengewesen wort klaer onderscheyt tusschen de waere ende valsche Conscientie, maer oock mede al wat tot deser saken dienstelijck is. Alles tot profijt van den ghene die voor Godt almachtich, in desen tijt vol verscheyden opinien, gheerne in oprechtigheyt der Conscientien souden leven.

- 437 *Aen den onpartijdighen Leser.*
- 438 inhoudsopgave.
- 440 hoofdtekst; hoofdstuktitels: (440) 1. VVat de Conscientie is. (441) 2. Van sekere kennisse of Conscientie. (442) 3. Van een onsekere Conscientie. (443) 4. Vande tweevuldicheyt der onseeckere Conscientie. (443) 5. Van d'eenvuldigheyt der seeckere Conscientie. (443) 6. Van de seekere Conscientie die d'eenvuldige waerheyt voor oogen heeft. (444) 7. Van d'onsekere Conscientie die tweevuldigh zijnde, logen voor oogen heeft ende aenhanght. (446) 8. Vande eendrachtighe Conscientien der Christenen. (448) 9. Vande valsche, logenachtige ende menichvuldige Conscientie. (449) 10. Vant waerachtighe oordeel der goeder Conscientien. (450) 11. Van't valsche oordeel der loghenachtighe Conscientien. (451) 12. Vanden men-

schen in't verkeerde oordeel heurder Conscientien verstrickt, ende wat hen daerinne doet verouden. (452) 13. Vanden middel om te gheraken aen een oprechte oordeel der conscientien. (454) 14. Waer toe den menschen een oprecht oordelder Conscientien nut is. (455) 15 Wat den ghenen behindert die dit ware oordeel der Conscientien bederven. (457) 16. Wat den ghenen van noode is, die deur achtne-minge ende oeffeninge gaerne soudē gheraken aen een ware kennisse of goede Conscientie. (459) 17. Hoedanigh de Conscientie wesen moet die Godt sien ende kennen zal. (460) 18. Vander gerustheyt der goeder Conscientien. (460) 19. Van d'ongherustheydt ende knaginge der quader Conscientien. (461) 20. Vande hert-neckighe Conscientien in verwaende sotheyt. (462) 21. Van de gheboochsame ootmoedige Conscientie.

223r-236r/463-489

Proeve van de Heydelberghsche catechismo, omme te verstaen Of die voort ghecomen is uyte Godt-lijke Schrift, dan wt het menschelijcke vernuft. Wtghegheven tot allemans oordeel ende waerschou-winghe door D.V. Coornhert.

- 465 opdrachtbrief: *Den Edelen vermoghenden Hooghachtbaren ende voorsienigen Heeren Gecommitteerden inde vergaringh der Staten van Hollandt, wert gewenscht in Religions saken een Salomonische wijsheyt, om te oordeelen, welck daer zy de rechte moeder, door der selver Dienstwillighen Coornhert.*
- 467 deel I: over vraag 4 en 5 van de Catechismus.
- 443 deel II: *Van de boete of beteringhe over de sonde ende 't verderf Adams gheschiet door onsen Heere Iesum Christum voor alle't menschelijcke geslachte.*
- 479 deel III: *Van de boete ende beteringhe over de sonde ende 't verderf Adams, gheschiedt door onsen Heere Iesum Christum voor zijne Gheloovighen.*
- 485 deel IV: *Van't wel-bidden 't welck behoeft vast betrouwen van verkrijghen.*
- **opmerking:** de *Proeve* is tweemaal in de *Wercken* opgenomen (zie ook: *Wercken* III, 465r-478v/969-997).
- [besluit?] 489-490 *Kort betoogh aen mijne E. Hooghachtbaere, Gheleerde ende Voorsienighe H.H. Commissarisen inde saecke der Predicanten ende Coornhert, nopende de Leere begrepen inden Nederlantschen Catechismo.*
- **opmerking:** het *Kort Betoogh* is een verweerschrift n.a.v. een *Remonstrantie* van de predikanten uit 1583 en hoort bij de *Proeve*. Dit *Kort Betoogh* is ook als voorwoord opgenomen bij de *Dolinghe des Catechismi* (*Wercken*, II, 558-560) en bij de *Disputatie Over den Catechismus van Heydelbergh* (*Wercken*, III, 898-899).

237r-257r/491-531

Theriakel teghen het venijnighe wroeghschrift by Arent Cornelisz ende Reynier Donteklock Delfsche Predicanten (die dat noemen Remonstrantie) aen den H.H. Staten van Hollant in druck uytgegeven Anno 1583, ende weder Anno 1585, van nieus gedrukt voor een ander schrift. Tegens den brief aenden H.H. Staten geschreven voor de Proeve des Catechismi, Vertoonende den Onschuld van D.V. Coornhert. Waer inne meest werdt ghehandelt van de Aen-gevangen dwang over de Conscientien.

- 493 *Aen den goet-willighen Leser.* **Opmerking:** geschreven door C.A. Boomgaert.
- 494 *Aen Arent Cornelis ende Reynier Donteklock, Predicanten tot Delft in Hollant.*
- 495 *Aen de gecommiteerde Heeren Staten: Den Edelen, vermoghenden, Hoogh-achtbaren ende voorsienighen Heeren Gecommitteerden in de vergaderingh der Staten van Hollandt, werdt ghewenscht in Religions saecken een Salomonische wijsheydt, om te oordelen ...*
- **opmerking:** dezelfde opdrachtbrief als bij zijn *Proeve*.
- 498-503 *Remonstrantie van A.C. en R. D.: Remonstrantie aen den Edelen, vermoghenden, wijsen ende voorsienighen Heeren Gecommitteerden in de vergaderinghe der Staten van Hollant, Ghenade ende Vrede door Iesum Christum, mitsgaders een voorspoedighe regeringhe, &c. Edele, vermoghende, wijze, gunstige Heeren.*
- 504 begin hoofdtekst: *THERIAKEL. Teghen der Delfsche Predicanten Wroeghschrift.*

257v-267r/532-551

Sendt-brief van D.V. Coornhert, met Antwoorde van de twee Predicanten te Delft daer op, ende Replyc van D.V. Coornhert.

- 532 *Coornherts schrijven aen den twee Predicanten tot Delft van den 15 augusti 79 began alsoo: ...*
- 532 *Der Predicanten Antwoorde.*
- 532 *Coornherts Replijcque.*
- 535 ij. *Der Predicanten Antwoorde.*
- 535 ij. *Coornherts Replijcque.*
- 536 *Coornherts schrijven aen den Predicanten.*
- 536 iij. *Der Predicanten Antwoorde.*
- 536 iij. *Coornherts Replijcque.*
- 538 *Coornherts schrijven aen den Predicanten.*
- 539 iiij *Der Predicanten Antwoorde.*
- 540 iiij. *Coornherts Replijcque.*
- 544 *Coornherts schrijven aen den Predicanten (15 augustus 1579).*
- 545 v. *Der Predicanten Antwoorde (11 september 1579).*
- 546 v. *Coornherts Replijcque.*

268r-340v/553-700

Dolingen des catechismi, anderwerven blickende in desselfs beproefde proeve.

- 555-557 opdrachtbrief: *AEN DE E. Hoogh-achtbare, Hoogh-geleerde ende voorsienighe Heeren, mijne Heeren van den Hooghen Rade, midtsgaders seeckere Ghedeputeerden eenigher Steden in Hollandt, eertijds by den Heeren Staten Ghecommitteerden ter Schickinghe van de aenghevanghen Disputatie in den Haghe.*
- 558-560 *Kort Betoogh Aen mijne E. Hoogh-achtbare, Geleerde ende Voorsienighe H.H. Commiſſarisen in de sake der Predicanten ende Coornhert, nopende de Leere begreepen in den Nederlandtschen Catechismo.*
- 560-561 *Aen den Christelijcke ende goet-willigen LESER.* **Opmerking:** geschreven door C.A. Boomgaert.
- 562-565 brief Coornhert aan Cornelisz. en Donteclock.

- 565-566 Coornherts motivatie: *D.V. Coornherts doen in desen handel.*
- 566 gebed: *Aen den Hooghen Vader DES LICHTS.*
- 567 begin tekst deel I: *Dolingen Des Nederlandtschen Catechismi: Blijckende In des selfs twee-mael beproefde PROEVE. Eerste Deel. Of d'Antwoorde des Catechismi opte vijfde Vraghe, niet anders dan opten Onherboren Mensch en can gheduydet worden.*
- subtitels: (567) *Van de alghemeyne ordene des Catechismi. De eerste Centure: Over de vyfde Vraghe, ende 't begin der Antwoorde op de selve.* (573) *Dat de verdervinge Adams geschiet door de propagatie ende natuyrlijck geboorte.* (568) *De tweede Centure: Over de reden, in de selve vyfde Antwoorde vervatet.*
- 573 *Eerste Doolsproke der voorschreven Predicanten.* (575) *Dat het ongheloove krachtiger werckinghe heeft int quade dan t'geloof int goede.* *II. Doolsproke der Predicanten.* (575) *Dat Adam machtiger was om te verderven, dan Christus is om saligh te maken.* *III. Doolsproke der voorschreven Predicanten.* (577) *Dat de sonde voorts meer mach zijn ende blijven daer de genade overvloediger is dan de zonde was.* *III. Doolsproke deser Predicanten.* (580) *Dat de leere des Catechismi, ende heure Voorstanders houdende dat Christus de natuere niet volkomentlic weder op richtet in desen leven, Iesum Christum daer mede niet versaeckt.* *V. Doolsproke der Delfsche Predicanten.* (581) *Dat dees Predicanten met heyr toereeckeninghe niet leeren een waen-ghenesinghe ende waen-gerechtigheyt, maer een ware ghenesinghe ende ware gherechtigheyt.* *VI. Doolsproke der Predicanten.* (590) *Datmen uyt de sterflijckheydt ende miserien mach bewijzen, dat Christus de menschelijcke natuere niet in alles te recht gebracht soude hebben.* *VI.b. Doolsproke deser Predicanten.* (594) *Dat Adam niet hebbende wil om de heele menschelijcke nature te wonden sulckx subijtelijck ende volkomelijck heeft vermogen: maer dat Christus wille hebbende om die wonde te genesen, dat niet soo rasschelijck en heeft moghen doen.* *VII. Doolsproke der Predicanten.* (604) *Dat de natuyre die ghezondicht hadde, voor de zonde moste betalen.* *VIII. Doolsproke der Predicanten of des Catechismi.* (608) *Dat vervult te zijn, nader Schrifturen stijl, niet anders te kennen en gheeft, dan gheopenbaert ofte aen den dach ghebracht te zijn.* *IX. Doolsproke van Aernt ende Reynier.* (610) *Dat eenigh ander Heere dan d'oude, te weten de Duyvel, den ghenen die daer van vry is ghemaect door Christum, noch soude moghen beletten Godes gheboden vande Liefde volkomelick te houden.* *X. Doolsproke der Predicanten.* (612) *Dat Christus ons niet gheschoncken is tot een volkomen verlossinghe.* *XI. Doolsproke der Predicanten.*
- 615 *Tweede deel. Over de Cxiiij. Vragen ende Antwoorde.* subtitels: 616 *Dat uytten woorden Christi ende Ioannis, dat Christi geboden licht zijn ende niet swaer, niet en volght datse de herborene volkomelick kunnen onderhouden.* *XII. Doolsproke der Predicanten tot Delft.* (617) *Datter onderscheyt is tusschen een werck te doen, ende dat volkomelijck te doen.* *XIII. Doolsproke der Predicanten.* (620) *Een kint en magh t'gheen in zijn kints vermogen is, so volkomelick niet doen, als een volwassen man, t'gheen in zijn mannelijc vermogen is.* *XIII. Doolsprocke der Predicanten.* (622) *De ghene die hier beginnen na alle de geboden Godes te leven, doen het ghene dat God beveelt, al en hebben zy geen wille om sulckx in als hier te volbrenghe.* *XV. Doolsproke der Predicanten.* (623) *Dat uyt de woorden*

- des ghebedts: Vergheeft ons onse schulden (of zonden) gelyck wy vergheven onse schuldenaeren, vastelyck mach bewesen wordenL dat niemand hier ter werelt en mach leven sonder voorts meer te zondighen. XVI. *Doolsproke der Predicanten*. (630) Datmen hier na int ander leven de geboden Godts volkomelijck sal onderhouden. XVII. *Doolsproocke der Predicanten*. (633) Dat het een ander ding is het woort Godes (by welcx houden die houders warachtelijck weten dat de liefde Godes in henluyden volmaeckt is) te houden, ende een ander ding de geboden Gods volkomelijck onderhouden. XVII. *Doolsproke der Predicanten*. (645) Dat in alle geloovige hier altijt het vleesch soo strijt tegen den Geest, dat sy niet en doen t'geen dat sy willen. XIX. *Doolsproke der Predicanten*. (646) Dat God den Geloovigen t'vermogen niet verleent, om zijn geboden in als te onderhouden hier in dit leven. XX. *Doolsproke der Predicanten*. (650) Dat God gheen volmaecte Liegde en heeft beloofd te gheven in dit leven met die woorden: Ende de Heere sal besnyden dyn Herte, &c. Deuter.30.6. XVII. *Doolsproocke der Predicanten*. (657) Dat al die uyt Gode is ghebooren, zonde doet, ende moet zondighen. XXII. *Doolsproke der Predicanten*. (663) Dat hy de sonde al doot is, diese noch sterft. XXIII. *Doolsproke der Predicanten*. 666 Dat Pauli woorden: Ghy zijt gestorven: ghesproken zijn vande gene die noch dagelijcks moesten toenemen in't afsterven der sonden. XXI-III *Doolsproocke der Predicanten*. (669) Dat een yeder mensch, so haest als hy tot Christum, door den gheloove bekeert is, vande hant zijnder geestelijcker vyanden verlost is. XXV. *Doolsproocke der Predicanten*. (670) Dat de ghene die Gode dienen alle de dagen haers levens in heyligheyt ende gherechticheyt die hem behaeghlijck is, niet volkomentlijck de Gheboden Christi vande Liefde en houden. XXVI. *Doolsproocke der Predicanten*. (671) Dat Zacharias sich in wan-geloof heeft ontgaen ende daeromme van den Heere met stomheyt gecastijt is geweest. XXVII. *Doolsproocke der Predicanten*.
- 674 *Derde deel Van't wel bidden 'twelck behoeft vast betrouwen van verkrijghen*. (681) Dat der Gheloovigen bidden een wensch is. XXVIII. *Doolsproke der Predicanten*. (685) Dat niemant van alle Gheloovige hier in desen leven volkomen Overwinners mogen werden van haren vleesche. XXIX. *Doolsproke der Predicanten*. (686) Dat die altijt stercken wederstant doen, noch moeten sondighen. XXX. *Doolsproke der Predicanten*.
 - 689-692 [ingevoegd] *Remonstrantie D.V. Coornhert aen de Synodale vergaderinghe binnen der Goude, Anno 1589; gedateerd 27 augustus 1589*.
 - 693 [appendix I]: *Doolsproken der Predicanten hier verhandelt*.
 - 695 [appendix II]: *Der Predicanten verdraayinghe ende verduysteringe der H. schrifture: op klare ende naecte spoken*.
 - 696-700 *Tafel [= register]*.

341-376v/701-764

Hemel-vverck, ofte quay-toe-verlaet. Van 't Volkomen onderhouden ende dadelijck wercken der Geboden Godes, niet Hier, maer, Hier Na (in de Hemelsche Ruste ende Vier-daghen) so eenighe Delfsche Predicanten dat leeren in een Boecxken ghenaemt Redenen, &c. Volkomen vvederlegh door

D.V. Coornhert. Waer by oock naecktelijck werdt ontdeckt de grondt daer op de Haeghsche Disputatie was begonnen, ende is blyven steecken.

- 703-705 *Voor-reden aen den lezer.*
- 705 *ANTWOORDE Op der Predicanten Voor-reden In't Boecxken ghenaeamt REDEN, &c.*
- 718 *[antwoord op] Eerste Reden.*
- 726 *Op de tvveede Reden. Antwoordt.*
- 729 *Op de derde Reden. Antwoordt.*
- 738 *Op de eerste berispinghe, by u calumnie genaemt, bevestinghe.*
- 742 *Op tvveede Berispinge, daer af ghy calumnie maeckt, Bevestiginghe.*
- 746 *Op de derde Berispinghe, die ghy-luyden calumnierende, Calumnie noemt, Bevestiginghe.*
- 755 *Op de Vierde Berispinghe (welcker waerheyt by u luyden Calumnie schijnt) Bevestiginghe.*
- 763 *Besluyt vant Gantsche Boeck.*
- 764 *Aen den Leser.*

377r-392v/765-796

De koopman.

- 765 opdrachtbrief (datering: 30 april 1580) aan Dirck van Montfoort: *Eersamen, Vromen ende Achtbaren Dierick van Montfoort Iacobsz, Oudt-Burgermeester der Stede van Leyden.*
- hoofdstuktitels: (766) 1. Van drierleye aert der menschelijcke wercken. (766) 2. Dat Coophandel een middelbaer Menschelijck werck zy, ende mitsdien wel oprechtelijck ghepleecht mach worden. (766) 3. Datmen om een goet Coopman te zijn, een goet Christen moet wesen, ende hoemen goet wort. (767) 4. Dat het licht valt hem self te laeten, ende Christum nae te volghen. (767) 5. Ofmen hier Godt mach lief hebben nae zijn waerde, ende ofmen sulcks nier doende, daer aen sondicht. (768) 6. Ofmen Godt hier niet en mach lief hebben boven al. (769) 7. Ofmen hier Godt mach lieven uyt alle onse krachten. (769) 8. Of de Mensch hier Godt mach lief hebben uyt gantscher Hertenm Zielen en Gemoe-
de. (770) 9. Vande hooft-misbruycken inde Coophandel. (771) 10. Wat het eynde meest is daerom die quade Coopleuyden soo vuyrichlijck als onrechtelijck na't groote gewinne jaghen. (771) 11. Van de Coopluyden die door't ghewinne soecken te komen tot verkrijginghe van't ghene zy begheeren. (771) 12. Vande Coopluyden die te vele inschrapen, alleenlijck om't gebreck uyt te weeren. (771) 13. Van misbruyck ende wat het zy. (772) 14. Waer uyt misbruyck voort komt. (772) 15. Waer inne het misbruyck bestaet. (772) 16. Dat die begeerders van wellust, mogentheyt of eere onsalich sijn ende blyven of sy het selve verkrygen dan niet. (773) 17. Beschryvinge van een Christelijck goet ende wijs Koopman. (774) 18. Dat een oprecht Coopman een waerachtich Beeldt is in Christo. (775) 19. Wat het goede is dat ghedaen, en de wat het quade is, dat ghelaten wert van een oprecht Coopman. (775) 20. Dat een oprecht Coopman

een liefhebber is van't gemeen beste. Ende van tweederleye lief hebbers van't gemeen beste. (775) 21. Waer door yemant wert een ware liefhebber van't gemeen beste. (776) 22. Van de keure des ghemeynen besten die een Dochter van de wijsheyt is, ende een Moeder van de liefde ten gemeynen besten. (776) 23. Vande vroeden die't gemeen beste noch lief hebben om hun eygen nut alleenlijck. (777) 24. Ofmen oock ware liefhebbers van't gemeyne beste vint. (777) 25. Dat een Christelijcke Coopman rechtvaerdelyck nae winst soeckt, sonder winst voor hem te begheeren. (778) 26. Onderscheydt tusschen yet te doen uyt een seecker oordeel, of uyt een onseecker begheeren. (778) 27. Of de mensche die hem met het zyne gheboeght meer mach begheeren. (778) 28. Of een Mensche met het zyne veruoeghende arbeyt ende moeyte mach doen om meer te bekomen. (779) 29. Of eenich Coopman Coopmanschap mach doen sonder winst voor hem ende zijne Kinderen te begheeren. (779) 30. Of Armoede sulck quaedt schynt inden oogen eens Christens dat hy daer voor mach vreesen. (780) 31. Of een Christen Koopman armoede gelijkmoedigh kan draghen. (781) 32. In wat wyse een Christen Koopman tot eens anders nut zijn selfs profijt mach doen. (781) 33. Dat de liefde niet heur eyghen maer een anders nut soeckt. 34. Dat een Christelijck Koopman 't ghewonden trouwelijck bewaert sonder daer op te betrouwen. (783) 35. Of alle Christenen schuldich sijn al hare have te verkoopen, ende den armen te geven. (783) 36. Of niemant mach salich worden dan die alle zijn have verkoopt ende den armen geeft. (784) 37. Wat rechte Armen, zijn ende datmen meer milde ghevers, dan waerdighe ontfangers vindt. (785) 38. Of alle Christenen nu ter tijt schuldigh zijn na te volghen het Voor-beelt vande gemeenschappe der goederen des eersten Apostolischen Kercke. (786) 39. Dat een Christen Coopman zyns ondancks uytwendelyck de have als eyghen, maer in zyn Herte ghemeen heeft. (787) 40. Of die gemeenschappe der goederen gheboden was inde Apostolische Kercke. (787) 41. Hoe een Christen Coopman 't ghewonnen mach bewaren. (787) 42. Vande bescheydenheydt in't uytdeylen der Aelmissen. (788) 43. Hoe die Christelijcke Coopman 't gewonnen bewaert niet om veel te hebben maer om veel wel the moghen gheven. (788) 44. Dat een rijck Christelijck Coopman na rechten armen speurt, om den selven zijn ghewinne deelachtich te maken. (788) 45. Of een Christelijck Coopman 'tghewonnen mach bewaeren, sonder daer op te betrouwen. (789) 46. Dat het onmogelijck is voor een Christelijck Coopman zijn betrouwen op zijn have te stellen. (789) 47. Of ware liefde tot Gode mach verkouwen. (790) 48. De waerheyt licht de waen, maen gheensins waen de waerheydt mach verwinnen of verdryven. (790) 49. Onderscheydt in't ghehoosamen des wets Godes. (791) 50. Dat een Christelyc Coopman mildelyc uytdeelt sonder te vreesen voor ghebreck. (792) 51. Datmen weynich Christelycke Coopleuyden onder den naem-Christenen vint. (792) 52. Oft sorchlijck is te houde datter seer weynich Christelijcke Koopleuyden ter werelt sijn. (793) 53. Een Christen Koopman vast van zyne onnodige lusten, omme den armen heure nodighe behoeften met te deylen. (793) 54. Vele Menschen, Koopleuyden ende anderen, beroemen sich t'onrecht der Christenen name,

als niet hebbende de Broederlijcke liefde. (794) 55. Waere liefde en mach niet wesen sonder barmhertigheyt. (794) 56. Die Christelijcke Koopman heeft meer luste in't uytheelen, dan in't winnen. (794) 57. De Christen Koopman God beter kennende dan alle Menschen, en vreest mildelijck gevende, niet voor gebreck. (795) 58. Dat de Christen Koopman, om dat hy Gode betrouw voor geen gebrec en mach vresen. (795) Kort besluyt (796).

393r-406r/797-823

Bootgen uut het schip van de tvveede antvvoorde van D.V. Coornhert. Opte Replijcke der Predicanten DISPUTATIE van Erf-zonde.

- 799-800 voorwoord, zonder titel.
- 801 *Van vvat saken de vreemde Zonde een grontvest is.*
- 803 ingevoegd: brief van Coornhert.
- 821 *Of Adam sterfelijck dan onsterfelijck was gheschapen. Ondersoeck Tot vereeniginghe van de strijdt-schijnende Sproken.*

407r-479v/825-972

Van de Erf-zonde, Schulde, ende Straffe. DUPLYCK van D.V. Coornhert. Opt Replyck vande Predicanten aen henluyden den 15. Mey, 1581 Overghelevert.

- 827-830 [voorwoord] *In den Name Christi begonnen Den 10. october, 1580.*
- 831 *Duplyck.*
- 913 *Replyck Opte beantvvoordinghe der Ministeren tot Delft ghedaen, teghen eenighe Schriftilijcke Spreucken by den selven N. voort-ghestelt, jeghen die Leere des Catechismis voorschreven, in't stuck van de Erf-zonde, so die daer werdt gheleert.*
- 933 *Replyck. Antvvoort opt voorder ende breeder bewijs der Delfsche Ministers vande Erf-zonde, Iob 14.4. Wie wil doch reyn maken 't geen dat vanden onreynen komt.*
- 966-967 *Cort Besluyt.*
- datering: 17 november 1580.
- 968-972 register.
- 972 **opmerking** over gang van zaken (15 mei 1581).

481r-523v/973-1058

Van de vreemde sonde, schulde, straffe nasporinghe. Waer inne naecktelijck werdt ontdeckt de rechte grondt ende oorsake vande schadelijcke doolingen gheslopen in de Leeringhen vande Vrye-wille, Predestinatie ende Justificatie. Onder verbeteringhe van allen Godt-verstandighen, tot elcx nut in druck ghegheven door D.V. Coornhert.

- 975-977 brief van Coornhert: *Aen Arent Cornelisz. met Reynier Dontelock ende Pieter Jansz. Predicanten tot Delft.*
- 977 brief aan Coornhert: *Coppe vande voorgemelde voorwaerden der Delfschen Predicanten.*
- 978 *Het Eerste Boeck.*
- hoofdstuktitels: (978) 1. Van wat saecken de vreemde sonde een grondtfest is. (980) 2. Vande Name Erfsonde. (980) 3. Dat Augustinus die Theologiens van Loeven,

oock die Gereformeerden selve, die leere vande vreemde sonde houden voor swaer, jae voor onmoghelijk om te verstaen. (982) 4. Vande menichvuldigheydt der verscheydene opinien van de vreemde sonde. (984) 5. Of Adam alle die gaven in hem gheweest zijnde, voor die gantsche menschelijck nature, dat is voor alle sijne afcomste, dan of hy eenighe voor hem self ontfangen hadde. (985) 6. Wat het beelde Godes was datmen wil segghen in Adam gheweest te zijn. (987) 7. Of Adam wijs was voor sijnen val.

- 993 *Het Tiveede Boeck*.

- hoofdstuktitels: (993) 1. Alle vleesch hadde sijnen wegh op der Aerden bedorven. Genes. 6.12. (995) 2. Ende wy waren van natueren kinderen des toorns ghelijck oock d'andere. Ephes. 2.3. (997) 3. Dat uyt vleesch gheboren, is vleesch: dat uyt Gheest is gheboren is gheest. Joan. 3.6. (1000) 4. Ten zy dan dat yemandt herboren worde uyten watere ende gheest, soo en mach hy niet in gaen int Rijke Godes. Joan. 3.5. (1001) 5. Maer Adam leefde 130. Jaren, ende wan een sone na sijnen beelde ende ghelijckenisse, ende naemde sijnen name Seth. Genes. 5.3. (1002) 6. Die ongheloovighe man is gheheylighet deur die gheloovige vrouwe, ende die ongheloovige vrouwe is gheheylighet deur de gheloovige man, anders soudent uwe kinderen onreyn zijn, maer nu zijn sy heiligh. 1. Cor. 7.14. (1003) 7. In sonden ben ick gheboren, ende in sonden heeft mijn moeder my ontfangen. Psal. 51.7. (1012) 8. Daeromme ghelijck door eenen mensche de sonde inde werelt is ghecomen ende die doot door de sonde, alsoo is oock die doot over alle menschen doorgedaen, ghemerckt sy alle ghesondiget hadden.

- 1026 *Het Derde Boeck*.

- hoofdstuktitels: (1026) 1. Bewijst dat d'Erfsonde, somen die nu leert, eyghentlijk is een vreemde sonde. (1030) 2. Of vreemde deughde of sonde yemanden mach salighen of verdoemen. (1032) 3. Of yemandt sondigh of schuldigh wordt buyten zijn selfs, alleenlijk door eens vreemden of anders werck. (1035) 4. Of yemandt sich self met ernst mach wroegen of beschuldighen, om eenigh werck, dat, niet hy self, maer een ander heeft ghedaen. (1041) 5. Of Adam de gantsche menschelijke nature heeft bedorven. (1045) 6. Of Adam self ghenesen is gheweest. (1046) 7. Of Christus in den vleesche is ghecomen om den gheloovighen te ghenesen hier inder tijdt. (1050) 8. Of na des schults quijtscheldinghe de straffe noch blijft.

- 1054 *Cort Besluyt deser drie Boecxkens*.

- 1054 inhoudsopgave.

- 1055-1058 register.

524r-555v/1059-1122

Van de Toelatinge ende Decrete Godts, Bedenckinghe Of de H. Schrift oock inhoudt, sulcks als Mr. Johan Calvijn ende T. Beza daer van leeren. Geschreven ende verkort by D.V. Coornhert. Berispinghe daer over van Reynier Donteclock. ende de Antwoorde daer op van D.V. Coornhert. Vermaeninghe aen R. Donteclock, Om te verdedighen ende te bewysen de Erf-sonde, Erf-schuldt ende Erf-straf; so hy die leert; dat d'onnoosele kinderen deur Adams sonde verdorven ende schuldigh soudent zijn, door den wille ende ordonnantie Godts, ende daerom van moeders lijve, ja van

eeuwigheydt gheordonneert, gheschapen, ende ghebooren werden Tot de Eeuwige verdoemenisse. Vande Erf-sonde: Of die in de H.Schrifture, so wert bevonden als in den Catechismus ende by eenighe Predikanten gheleert wert. Ondersoeck van D.V. Coornhert. Antwoorde daer op, als mede opte Replijck van der Predikanten Disputatie van de Erf-sonde.

- 1060 *Aen de almoghende waerheyt.*
- 1061 *Aen den goet-willighen Leser.*
- 1062 *gedicht: Aen den Leser.*
- 1063 *Eerste Boeck Van de Toelatinghe ende Decrete Godts (soo die verkort is) by D.V. Coornhert.*
- 1070 *Tweede Boeck Van de onschriftlijcke ende wederschriftlijcke Spreucken Calvinii ende Beze. Middel om de raetslaghen Godes te verstaen.*
- 1075 *Derde Boeck [zonder titel].*
- 1078 *Besluyt van de drie Boecxkens.*
- 1078-1089 *Berispinghe Op de Toelatinghe ende Decrete Godes van Reynier Donteclock. Met de Antwoorde van D.V. Coornhert.*
- 1090 *brief van Donteclock aan Coornhert: Eenighe vraegh-stucken van Reynier Donteclock tot openinghe van Dirck Volckaertz Coornherts verstant van de voorsienigheydt Godts dienende. Ondertekening: R Donteclock.*
- 1091 *brief van Coornhert 14 januari 1581, Haarlem*
- 1092-1111 *Vermaninghe aen Reynier Donteclock, Tot verdedinghe ende bewijsinghe vande Erf-sonde, Erf-schuldt ende Erf-straf soo hy hy die leert: Dat de onnoosele Kinderen deur Adams sonde verdorven ende schuldich soudē zyn: door den wille ende ordonnantie Godts: en daerom van moeders lijve, Jae van eeuwigheydt gheordoneert, gheschapen ende ghebooren werden tot de eeuwige Verdoemenisse.*
- 1112 *Vande Erf-sonde. Of die in de H. Schrifture soo wert bevonden als inden Catechismus en by eenige Predicanten geleert wert. Ondersoeck van D.V. Coornhert. Ende Antwoorde daer op, als mede opte Replijcke vande Predicanten.*
- 1112 [ingevoegd] *brief van Coornhert aan Van der Laen, datering januari 1579.*
- 1113 *Copie: antwoord Donteclock, opgetekend door notaris 7 december 1584.*
- 1114-1116 *Voorredenen. D.V.C.: autobiografische schets. Datering 27 juni 1580 (zie 1113).*
- 1117 *Prologhe & vervolg hoofdtekst (Vande Erf-sonde).*

556r-575r/1123-1162

Oogh-water opten etter des voor-oordeels, in den ooghen van de ondersoecker der Delfscher predicanten. TOT verclaringhe van haer duyster ghesichte soeckende, maer niet vindende onschriftlijckheydt in't middel tot minderinghe der Secten ende partyschappen, uyt-ghegheven door D.V. Coornhert. Waer inne verhandelt werden wichtighe saken in dese tijden nut zijnde, gestelt aen d'ander zijde van desen.

- 1124 *inhoudsopgave: Hoofd-saken in dit Boecxken verhandelt zijnde.*
- 1125 *opdrachtbrief: Den Predicanten tot Delft in Hollandt, schrijvers van 'tondersoeck opten Middelen Coornherts, tot minderinge der Secten ende partyschappen, wenscht deselve Coornhert soo klaer ghesicht, dat sy nerghens inne dolē, ende hem syne dolinghen, die sijns*

onwetens noch in hem zijn, vvat klaerder aaaenwijzen moghen, door Jesum Christum het licht der gheloovigen, Amen.

- 1126-1127 [inhoudsopgave] *Tafelken Van eenighe merckelijcke stucken hier inne ghehandelt.*
- 1128 begin hoofdtekst.
- 1159 literatuurlijst: *Verklaringhe Vande Letteren of verkorte namen der boecken inden Lijsten, hier ende daer in dit boecxken ghestelt, daer by betekent wert.*
- 1160 *Gheloove ende wandel der verstroyde ende eensame Christenen, &c.*
- 1161 **opmerking** van de uitgever.

576r-580v/1163-1172

Wagen-spraecck van Coornherts kerck-berispen, ende hartspreken Tusschen Wolfaert Schoonpraet, ende Lieven Ernst.

581r-582r/1173-1175

zonder titel

- D.V. Coornhert over zijn motivatie om tegen de gereformeerde kerk te schrijven: puntsgewijze samenvatting.

582r-582v/1175-1176

brief van Coornhert: Aen mijne E. Heeren de Burghermeesteren ende Vroedtschappen der stede Haerlem.

583r-586v/1177-1184

Nadencken opt sevende Capittel totten Romeynen.

DEEL III

1

Franse titel.

3

Gegraveerde titelpagina.

n.p./5-15

Voorreden Aen de scheursuchtige Christenheyt. Aenwijsende Waerom D.V.C. so veel en veelderley, tot matting van de Ick-Heerigheyt, en oprechtinge van de algemeene verdraeghsaemheyt, gheschreven heeft.

- **opmerking:** het is onduidelijk wie de auteur is van het voorwoord.

n.p./16

inhoudsopgave: *Register der Boecken, in dit derde deel begrepen.*

1r-3v/17-21

III. Deel. Ruygh Bewerp eender onpartydiger Kercken onder Verbeteringhe.

4r-17v/23-50

Van't kerck-bouwen der dooperen opten waenscherm.

- 23 *Aen den Leser.*
- 24 brief: *Aen Iacob Pietersz vander Molen, Leeraer of Vermaender vande Vlaemsche Doops-gheezinde.*
- voorrede: *Opten Voor-Reden Aenteyckeninghen.*
- hoofdstuktitels:
 - 26 [eerste deel]: *Van't Kerck-bouwen der Dooperen. Of der Apostelen Kerck vervallen is gheweest.*
 - 33 *Tvveede Deel: Ofmen sendings bewijs behoeft, tot weder-oprechtinghe vande vervallen Kercke.*
 - 38 *Derde Deel: Of de Kercke Gods nu onzichtbaer is.*
 - 42 *Vierde Deel: Of nu niemant een Christen en magh zijn, sonder de Sacramenten na de insettinghe Christi te ghenieten?*
 - 47 *Vijfde Deel: Of daer onderscheyt is, tusschen d'een Christen ende d'ander, dan of sy al t'samen.*

18r-24r/51-63

Verschooninghe van de roomsche afgoderye, gemaect ten gevalle van Pieter Roem, &c. door D.C. Ende is dit geschrift, door den voornoemden Pieter Roem, aen Mr. Ian Calvijn gesonden, die daer tegen geschreven heeft het Boecxken, genaemt Tegen den Botten Hollander. Of Swacke Christenen

hun om 't vermyden der Ceremonien oock behooren in Levens perijckel te stellen? Of het exerceren van de Pauselijcke Ceremonien zonder herte Afgoderye is? Of 't misbruyck van Ceremonien der verstandighe Conscientien mach quetsen?

- 51 voorrede: *Tot den Leser.*

25r-44v/65-104

KLEYN-MUNSTER. Des Groot-roemigen David Jorisens roemrijcke ende wonderbare schriften elckerlijck tot een proeve gestelt Door D.V. Coornhert etc.

- 67 schema.
- 68 overzicht gebruikte werken David Joris.
- 69-72 voorrede: *Ghespraecx-wijse tusschen veel Goet-dunckende Betweters ende D.V. Coornhert.*
- 73 hoofdtekst.
- hoofdstuktitels: (074) 1. Dat alle Menschen blindt sijn. (074) 2. Dat David Iorisz. weet 'tghene ter saligheyt om weten noodigh sijnde, tot nu toe allen menschen verborgen is gheweest. (074) 3. Veele hooghe saken schrijft D. Iorisz. van sich self ende van sijnen dienste. (078) 4. Vande namen die David Iorisz. sich selvenal toe eygent, ende aenneemt als van hem gheseyt inde H. Schriftuere. (080) 5. Van David Joriszoons sendinghe ende desselfs bewijsinghe. (086) 6. Van leeren, ende of David Ioriszoons leere ter saligheydt noodigh is. (088) 7. Ofmen David I. sal hooren. (091) 8. Dat David Iorisz. woordt, der Apostelen, ja Christi woort te boven gaet. (092) 9. Vande laetste tijdt. (095) 10. Vande talen. David. Iorisz. verachtse. (096) 12. Schadelijckheydt der gheleertheydt. (098) 13. Vande Hutte of Tabernaeckel Moyses met heure deylinghen in drien oock ghelyckenissen ende allegorien by David Joriszoon al aen een aenghe-tooghen, daer van hy sich self of zijnen Gheest, dienst ende leere altijdt het meeste ofte hooghste, niet alleen boven Moysen ende d'Apostelen, maer oock boven Christo toe is schrijvende. (100) 14. David Jorisz. maeckt grooter zijn, dan Christi kercke, ampt, ghedaente, leere ende vrucht. (102) 15. Inhoudende eenige sproken by David. Iorisz. als of die op syn geest, dienst, ende leere tuygden, aengetogen ende beduydet.
- 104 *Cort Besluyt.*

45r-49v/105-114

Klocke-gheslagh Teghen den smoockenden brandt eender (niewwer) gemackelijcker Secte, onstecken Anno. M.D. lxxiv. door eenen genaemt Arent Barentsz.

- 105 *Den onpartijdighen Lezer.*
- 106 *Datmen teghen sijnen zondelijcken lusten te strijden mach hebben, ende daer beneven een waerachtigh Christen sijn. opmerking:* Deze tekst is ook apart opgenomen in *Wercken I*, 472v-473v/1068-1072.

50r-57v/115-130

Zeepe, opte vlecken by Lambert Daneus, doctor in theologie tot Leyden, gestroyt op een Sentbrief gedruet achter seker boecxken, daer of het opschrift is: Vande uyterlijcke kercke Godes, welcke Sentbrief eertijds is geschreven by D.V. Coornhert.

- 115 voorrede: *Aen den Lezer.*
- hoofdtekst: compilatie van brieffragmenten.

58r-72v/131-160

Spiegelken, vande ongerechtigheyt ofte menschelijckheyt des vergodeden H.N. Vader vanden Huyse der Liefden.

- 131-132 Voorreden.
- 133 Eerste gesprake vant hooch-roemen van H.N. tusschen Broederlycke Liefde, Eenvuldigh gevoelen, Hatighe partydigheyt, Vermetel oordeel.
- 141 Tweede ghesprake van de onbescheydenheydt die H.N. heeft ghehad in de tyden, tusschen Broederlycke Liefde, ende Eenvuldigh gevoelen.
- 149 Derde Gesprake, vant misbruyck by H.N. gepleecht, int beduyden der H. Schriftueren: Tusschen Broederlycke Liefde, ende Eenvuldigh gevoelen.
- 154 Vierde ghesprake, tusschen N. ende Eenvuldigh gevoelen.
- 160 Briefken (*In Rym*).

73r-90r/161-195

Het kruyt-hofken. Van stichtelijke gespraken, in desen tyden tusschen verscheyden personen, op verscheyden plaetsen, ende van verscheyden Religions-saken ghevallen, vol trouwe waerschouwingen voor menichvuldige dolingen, huydensdaechs loop hebben.

- opdrachtbrief: *Eersame, vrome, ende verstandighen VVouter Verhee.*
- hoofdstuktitel: (161) 1. Beveynsde ootmoedigheyt. (162) 2. Qualijck bidden. (162) 3. Stercke kranckheyt. (162) 4. Van Christo een Heer te noemen. (165) 5. Van te diep ondersoecken. (165) 6. Van eedt sweeren. (167) 7. Of een Christen mach weten dat hy een Christen is. (169) 8. Vande ongheconsacreerde Hostie inder Missen. (169) 9. Van 't dooden eens Ketters. (170) 10. Van ongelovigh bidden. (171) 11. Van verdiensten ende overtallighe goede wercken. (173) 12. Of alle lust zondigh is. (175) 13. Of waere Deughde haer selfs niet en kent. (177) 14. Van achterclap. (179) 15. Van't niet mishooren. (179) 16. [er staat 19] Van't vallen in Christo. (181) 17. Van't bidden om't gheloove. (182) 18. Dat de duyvel stercker schijnt dan God. (183) 19. Van den Beelden wech te doen. (184) 20. Of een Christen Overheydt mach sijn. (187) 21. Van jonghe Iofferkens te stellen in den Cloosteren. (188) 22. Dat die geldtsuchtighe geen onderscheyt en heeft tusschen goetd ende quaetd. (190) 23. Of men hier seker mach weten datmen is opten rechten wech, ende oock datmen daer op vordert. (193) 24. Van't afsterven der sonden, met die ware middelen daer toe noodich.

90v-96v/196-208

Van Hoofte ende Hert-sorghe, Een Richtelijck Tractaetken.

- 196 [brief van P. Bor] *EDELE, ERENTVESTE, VVYSE, VOORSIENIGE, seer-Discrete Heeren, mijn E. Heeren vande Rekeninghe der Graeffelijckheydt van Hollant.*
- 197 hoofdtekst.
- = Eerste Deel; Tweede Deel zie: *Wercken III*, 397v-413r/834-865.

89v-155r/209-333

Brieven-Boeck, inhoudende honderdt brieven van D.V. Coornhert. Eerste deel.

- 211 Brief 1 aan Dirck Jacobsz. van Montfoort: *Van goet te willen, te mogen, ende te verstaen, tot verklaringhe van spreucke, Deut. 11. 18.*
- 211 Brief 2 *Vermaninge om in Godes teghenwoordigheyt altijd Godvruchtelijsk te wandelen.*
- 211 Brief 3 *Vant klaghen over de Regeringe.*
- 211 Brief 4 aan Artus van Brederode: *Raet tot ware ootmoedicheyt, lydsaemheyt, en een aendachtich veylich wel-leven.*
- 212 Brief 5 aan Cornelis Adriaensz Boomgaert: *Van achtneminghe op ghedachten, woorden en wercken, ende des selfs vruchten.*
- 212 Brief 6 aan Frans Volckertsz Coornhart: *Dat selfs kennis eerst ende meest noodtlijck is.*
- 212 Brief 7 aan Cornelis de Groot: *Raet om te komen tot kennisse van zijn eyghen staet, ende vruchtbaerlijck de Heylighe Schriftuere te lesen.*
- 215 Brief 8 *Dat Godes voorkomende genade, den mensche eerst ontweckt uyten slape der sonden, door dat de sonde haer eyghen straffe mede brengt.*
- 215 Brief 9 *Hoe de rechtvaerdige, eerst een beschuldigher zijns selfs is, verklaringhe op de spreucke, Prov. 18.17.*
- 216 Brief 10 *Dat de versakinge zijns selfs, ende navolginge Christi swaer is de onwetenden: maer licht ende lustigh den ghenen die hen selve ende Christum kennen.*
- 216 Brief 11 aan Gerrit Stuver: *Dat de arme van Gheeste salich zijn, ende hoe men aen die salighe armoede komt. Matth. V. 3.*
- 216 Brief 12 aan Walter en Baertgen Buyssen tot Wesel: *Vermaninghe tot gelijkmoedigheyt, omme niet te bedroeven door't afsterven van sijne vrienden.*
- 216 Brief 13 aan Hendrick Laurensz Spieghel: *Met ghelijck-moedigheyt een deughtsame Huysvrouw verliesen.*
- 219 Brief 14 aan Walraven: *Van't oordelen, van weten ende waenen, de middelen om te mogen weten, wat men weet ende wat en niet en weet.*
- 221 Brief 15 aan Dirck Jacobsz Montfoort: *Van't quaedt te haten, hem self te veroordeelen, Godes straffe willich te onderwerpen in ware gelatenheyt, met waerachtich berou, ende saligheyt na volght.*
- 221 Brief 16 *Dat 't verlaten van hem selve en 'tquade, ende Gode volgen swaer valt den onwetenden: maer niet die hem selve ende Gode te recht kennen.*
- 222 Brief 17 aan Hendrick Laurensz Spieghel: *Vermaninghe tot gelijk-moedigheyt int sterven, van Kinderen ende Huysvrouw. Dat bekommeringe om rijcdom 't beste doet versuymen. Lof van Seneca, die liever wijsheyt ontberen dan verbergen wilde.*
- 224 Brief 18 *Vermaninghe om ghelijckmoedich te wesen, in't af-sterven van en Lief, wijf, of kinderen.*
- 224 Brief 19 aan Dirck Jacobsz van Montfoort: *De doot voor ooghen te hebben daer toe bereyden door't sterven van eyghen wille, sich Gode willigh op te Offeren, en willich leyden.*
- 225 Brief 20 *Datmen geloove moet hebben, om in Godes kracht 't quade te verwinnen.*
- 226 Brief 21 Xanten 1576: *Wat het gheloove sy, desselfs werckinghe endevruchte.*

- 226 Brief 22 *Van 't geloove, watter ghelooft wert, hoedanigh de recht-geloovige syn, tot verclaringhe van de spreucke, 1. Ioan. 5. 1. Alle die ghelooft, dat Iesus is Christus, die is uyt Godt ghebooren.*
- 228 Brief 23 anno 1578 aan Cornelis Adriaensz Boomgaert: *Van ware ghehoorsaemheydt. Verclaerende hoe verre een Christen in desen leven mach comen. En of de deurstredene veyligh en in rusten is.*
- 229 Brief 24 *Van kennisse der Gheestelijcke dinghen, ende dat het verstaen der dinghen, ende 'tweten van sijn selfs onwetenheydt veyligh maeckt voor doolen.*
- 229 Brief 25 aan Gerrit Stuver: *Welc het naeste middel is om Godes ghebodt boven eyghen lust te volghen.*
- 230 Brief 26 aan Dirck Iacobsz van Montfoort: *Datmen in kermessen en proncmaeltyden hoort af te breken den overdaet, om den Armen wat mildelijckcker te gheven.*
- 231 Brief 27 *Datmen door aenvechtinge tot geduldigheydt moet komen.*
- 231 Brief 28 aan Dirck Iacobsz. van Montfoort: *Van't sterven, sich daer toe te bereyden, het sondigen te laten, de straffen Godes te bewilligen, sich selfs veroordeelen, ende met Godes wille te vereenigen.*
- 233 Brief 29 *Van wel en qualijck bidden met desselfs vrucht. Tot vereeniginghe der sproken, Mat. 7. 8. en Iac. 4. 3.*
- 234 Brief 30 aan Dirck Iacobsz. van Montfoort: *Verklaringhe van't recht begeerlijck bidden.*
- 234 Brief 31 aan Dirck Iacobsz. van Montfoort: *Van de bereydinghe totter doot, en vande ghelijckmoedigheydt.*
- 235 Brief 32 aan Cornelis Adriaensz Boomgaert en Adriana van Santen: *Vermaninghe om wel ende deughdelijck te leeren leven, en desselfs vrucht.*
- 235 Brief 33 *Of yemant so volmaect kan wesen, dat hy niet tot eeniger tijdt en sondicht.*
- 236 Brief 34 *Hoe yemant mach volmaect zijn inder Liefden: Alsoo niemandt volmaect is inder kennisse Godts.*
- 238 Brief 35 *Onderscheyt tusschen feylen en sondigen, Item van onschuldigh en schuldigh doolen.*
- 239 Brief 36 *Onderscheydt tusschen sonde doen van den Mensche self, of 'tzondighen vande inwonende zonde. Verklaringe der Spreucken, 1. Ioa. 3. 8. 6. Ende Bewijs, dat die uyt Gode geboren is, niet en zondicht.*
- 243 Brief 37 aan Dirck Iacobsz. van Montfoort: *Vande versoeninge met Gode.*
- 244 Brief 38 *Of men niet wel een Christen magh wesen sonder het onderscheyt vande personen inder Godheydt te verstaen. Onderscheyt tusschen zonde hebben, ende zonde doen, tot vereenigine vande sproken, 1. Joan. 1. 8. Ende 5. 18.*
- 245 Brief 39 *Van curieuse weet-sucht, &c. Dat het na-spooren van onse quaetheyt, ende desselfs oorsake ons nut is.*
- 246 Brief 40 *Datmen den toorn can vermyden. Lancmoedich ende ootmoedigh van herten magh worden, en vande ruste ende vrede, die Christus den zijnen geeft.*
- 247 Brief 41 aan Cornelis de Groot: *Hoemen vruchtbaerlijck mach vertoornen, sonder te sondighen, tot vereeniginghe van Christi verbodt, met Davids ende Pauwels ghebodt: Van te toornen.*

- 247 Brief 42 *Hoe te verstaen is, dat den hebbenden ghegeven, ende die niet en heeft, ghenomen sal worden, tot verklaringe van de Sproke Mat. 13. 12.*
- 248 Brief 43 *Raet om in desen tydt der menichvuldighe Secten, recht voor Gode te wanderen.*
- 249 Brief 44a aan Aggaeus van Albada, Keulen: *Vande onderscheyt der Persoonen inder Godheyt, Item, van de Menscheyt Christi, ende van de Erfzonde. Bedenckinghe.*
- 251 Brief 44b aan Aggaeus van Albada, Keulen (vervolg van de vorige brief):
- Item, onderscheyt van eeuwich ende dat oneyndtlijck is.
- 252 Brief 45 *Of men reyn van herten mach worden. De Sproke Prov. 20.9. Vereenight met Matth. 5.8. En Tit. 1.15. &c.*
- 253 Brief 46 aan Hendrick Laurensz Spieghel: *Dat de zonde is een ontberinge van 'tghene in ons had behooren te wesen: watse doet, of lydt, bedenckinghe.*
- 254 Brief 47 *Dat droefheydt over syne sonden, boetvaardigheyt werct ende blijtschap.*
- 254 Brief 48 aan Artus van Brederode: *Om in Godes teghenwoordigheyt Godtvruchtelijck te wandelen.*
- 255 Brief 49 aan mej. Catheline van Brederode, 1583: *Datmen der zielen ghesontheyt sal benaerstighen, door't sterven van de zonde.*
- 255 Brief 50 aan Cornelius Fabius, *Waer aen datmen mach bekennen, ofmen eenich dinck sekerlijck weet of waent datmen de rechte Leere volgt, ende een Christen is.*
- 257 Brief 51 *Dat niemant Christum zijnen Heeren magh noemen, dan door den H. Geest.*
- 258 Brief 52 *Vermaninghe, tot ware navolginghe Christi.*
- 258 Brief 53 *Waer door d'een Mensch saligh wert, ende d'ander onsaligh blijft.*
- 259 Brief 54 *De Sproke Luc. 17.10. Van Onnut Knecht, &c. Vereenight met 2. Tim. 2. 21.*
- 260 Brief 55 *Van sijn Ouders te Eeren ende te haten, verclaeringhe tot vereeniginghe der volghende Texten.*
- 260 Brief 56 *Of Adam wijs was.*
- 260 Brief 57 *Verclaeringhe van de Sproke: Wy waren alle Kinderen des toorns, &c. Ephes. 2.3.*
- 261 Brief 58 Xanten, 1591, aan Cornelius Fabius: *Van des ghevalen Menschen opstaen in Christo, wat gaven verlooren, ende noch over-ghebleven sijn, tot vorderinghe ter salicheyt. Onderscheydt tusschen Gheneghentheydt ende Begheerte: Datter eenighe Leeraers den Mensche te veel, oock eenighen te weynich toe-schrijven.*
- 264 Brief 59 aan Cornelius Fabius: *Dat macht, wille ende verstant van noode is, om yet wel te doen of laten. D'een komt uyt 't onverstant, ende d'ander blijft daer in, door ghebruyck ende misbruyck der gaven. Daer van alleen oorspronck is de wille.*
- 266 Brief 60 *'tMisbruyck hout den mensche in zonderlijcke onverstandt, door on-achtsaemheydt ende ongeloof. Vande goede wille: Wat die is.*
- 267 Brief 61 *Dat des menschen benaerstinge is tot ruste ende vrede, welck die is, oock de valsche. Dat acht-neminghe, tot bekeeringhe, ende achteloosheydt tot doolinghe brengt.*
- 269 Brief 62 aan Hendrick Laurensz Spieghel: *Vande lust des lichaems, des redens, ende des ghemoedts.*
- 271 Brief 63 aan Hendrick Laurensz Spieghel: *Of lust en pijn, noodtlijcke oorsaecke zijn van vreugdhe, of droefheydt, en van de verkieselijcke dinghen.*

- 274 Brief 64 Xanten, 1575: *Dat een Christen te strijden heeft tegen zijne vleeschelijke lusten. Van't innerlijk trecken des vaders, opte Sproocke Ioan. 6.44.45. Vande vrye wille, ende doen des menschen, tot zijne bekeeringhe.*
- 275 Brief 65 *Of de Mensche oock yet doet tot zijn saligheydt.*
- 276 Brief 66 *Vande ware penitentie, ende gheloovem daer rechtvaerdig-wordinghe by is. Ende verclaringhe vande Sproke (Deut. 6.6.): Dese woorden die ick u heden gebiede, sullen wesen in u herte, &c.*
- 277 Brief 67 *Toets van Luthers Leere, van de Penitentie, verghevinghe der zonden, en de heylichmakinghe.*
- 278 Brief 68 Anno 1579: *Van't veroordeelen om gheloofs saecken, onderscheydt van de opinien of persoonen. Doolinghs berispen. Van't Eedt-sweeren, ende noodt-weer. D'Overheyds Ampt in't wederstaen der boosen, of Dieven dood-waerdigh zijn.*
- 280 Brief 69 *Van't schelden, verwijt, ende berispen, van Rechten, ende onrechten Edeldom, ende Christenheydt.*
- 281 Brief 70 [geen briefnummer] *Van de levens der Menschen, met, teghen, of boven natuyre. Dat Lijf en Ziel geneghen sijn tot heyl: en daertoe komt door waerheuyts kennisse.*
- **opmerking:** Brief 71 en Brief 72 zijn abusievelijk in Brief 99 terechtgekomen.
- 283 Brief 73 Goch, 1569: *Van droefheydt over sijn selfs zonden. En of de volwassen Christenen noch altydt droevig moeten sijn over ander luyden zonden.*
- 284 Brief 74 *Disputerens nut: Also de Lants-Leere mach doolen: Of yemandt met goeder consciencien mach swijghen, grove doolinghen, die hy vermach aen te wijsen.*
- 286 Brief 75 *Dat Testament-maecken ende wech-gheven der goeden na sijn dood niet so Christelijck is, als de wyle men noch leeft ende die heeft.*
- 286 Brief 76 aan Christoffel Plantyn: *Onderscheydt tusschen Leeren en getuyghen, ende of yemant sulcx mach doen sonder self volleert te sijn.*
- 288 Brief 77 *Hoe men sich voorsichtelijck in desen tijdt sal draghen om niet verleydt te werden.*
- 289 Brief 78 *Wat vrucht de waere wetenschap van goet ende quaet, ende van sijn niet weten veroorsaect in Mensche. Macht na wille in't goede. Amen.*
- 290 Brief 79 aan Hans de Reis, Iacob Iansz en anderen, predikanten van de Waterlantse Gemeente: *Predicanten die met autoriteyt leeren: moeten doen blijcken, tot versekeringe van de Leerlinghen; datse wettelijck sijn ghesonden.*
- 292 Brief 80 aan Pieter Christiaansz Bor: *Verklaringhe vande Sproocke, Matth. 7.11. En 18. vers.*
- 293 Brief 81 *Hoe de leugt in sonden valt. Bedenckinghe.*
- 294 Brief 82 aan Dirck Iacobsz van Montfoort: *Van den val ende opstandighe des eersten Mensche met zyne ghestaltenissen. De voldoeninghe Christi.*
- 295 Brief 83 aan Niclaes van der Laen: *Vande Disputatie.*
- 295 Brief 84 Anno 1580: *De Heylighe Schrift alleen te leesen: Wijsheydt niet van Menschen, maer van Gode te begheeren: Dat het navolghen Christi best leert, en veyligh maeckt.*
- 296 Brief 85 aan Cornelis Fabius: *De maniere van bewijsinghe uyter Heylighe Schriftuere. Van de vreemde straffe. Van Adams ende onsen standt, voor ende in't Sondighen. Ende oft pijnlijck sterven der onnoosele Kinderkens een straf om Adams zonde zy.*

- 300 Brief 86 aan Justus Lipsius: *Of de mensche vrywilligh of noodtsakelijck zondight, ende van de Godtlijcke voorsienigheydt.*
- 302 Brief 87 aan Justus Lipsius: *Noch van'tzondigen, of dat uyt vrye wille of noodtsakelijck gheschiedt. Onderscheydt tusschen bedwangh, nootsakelijckheydt, willigheydt ende vrywilligheydt. En dat Godes voorsienigheydt niet en noodtsaeckt tot zondighen.*
- 304 Brief 88 aan Justus Lipsius: *Vervolgh op 't voorgaende van't zondighen, of dat nootsaeckelijck gheschiet ten respect van Godes voorsienigheydt, dat sulcke Leere tot oneere van Godt, ende veranderinghe der menschen saligheydt streckt.*
- 306 Brief 89 Raedt teghen des ghemoedts aenvechtinghe, droefheydt ende swaarmoedigheydt.
- 308 Brief 90 Anno 1577: *Dat de H. Schrift niet al Letterlijck, noch al Gheestelijck te verstaen is. Van de comste Christi in den Wolcken: Of die nu is gheschiet. Wat Ziele en Geest in de H. Schrift beduyt.*
- 309 Brief 91 *Van't duysent-jarighe Rijke Godes op Aerden, ende of desselfs na-sporen nut is.*
- 310 Brief 92 *Dat het sorghelijck is na onnoodighe, ende hooghe saken curieuselijck te trachten. Van H. Niclaesz ende sijn onghehoort nieu Woordt. Dat het gelooven ende hopen van aller Menschelijcke schielijcke bekeeringhe, ende regeringhe opter Aerden schadelijck is.*
- 311 Brief 93 Anno 1577: *Waer het quaedt eerst hercomt, waer 't was, of is. Van weet-gierighe curieusheydt, en hoe Godt wil dat alle Menschen saligh worden.*
- 313 Brief 94 aan N. van der Laen: *Van den dwangh der Conscientien.*
- 314 Brief 95 Anno 1580, aan Caspar Coolhaes: *Of d'Overheydt ghehouden is den valschen Godsdienst uyt te roeden.*
- 315 Brief 96 aan Caspar Coolhaes: *Van't ghebieden des Overheyls, in saken van de Religie, ende van't straffen der Ketteren.*
- 316 Brief 97 aan Hendrick Laurensz Spieghel: *De Leere van 't Ketter-dooden in I. Lipsius Politicis werdt ondersocht ende berispt.*
- 318 Brief 98 aan Hendrick Laurensz Spieghel, vervolg op voorafgaande brief:
- *Van 'tvry spreken ende leeren, en van die rechte straffe der valsche Leeraers.*
- 319 Brief 99 aan Hendrick Laurensz Spieghel, *Of in een Landt nut is, dat elck vry leere ende schrijve in gheloovens saken wat hem belijft.*
- **opmerking** tussengevoegde brieven ongenummerd:
- 324 Brief aan Spieghel: *Van de ghenegentheyt der Menschelijcke natuyre, begheerte en liefde, lust en blijdschap, goetheydt ende saligheydt, wat die is. En of eenigh Mensch, Godt, Mensch, of yet anders liever mach hebben, dan sich self.*
- 328 Brief aan Spieghel: *Van de Levens der Menschen, met, teghen, of boven Natuyre. Dat Lijf en Ziel gheneghen zijn tot heyl en daertoe comt, door waerheylts kennisse [opmerking: slotwoorden van Brief 70.*
- 328 *Datmen 'tschelden over hem selve, als anderen, gheduldighlijck moet hooren.*
- 328 *Van achter-clappen en faem-rooven te ontleeren.*
- 329: *vervolg Of in een Landt nut is, dat elck vry leere ende schrijve in gheloovens saken wat hem belijft.*
- 331 Brief 100 aan Justus Lipsius: *Over sijn Leere van 'tKetter-dooden, in sijn Politica.*

155r-170v/335-366

Vande Leydtsche disputatie. Warachtigh verhael. Roerende de Merck-teecken en vande Kercke, oock of der Gereformeerden de Ware Kercke zy, dan niet. Soo die in Aprili 1578. tot Leyden was begonnen tusschen twee Predicanten vande ghenaeemde Gereformeerde Religie te samen teghen Dirrick Volckerts Coornhert nu eerst in druck ghegheven tot Waerheydts kennisse door den selven. D. V. Coornhert.

- 336 opdrachtbrief: *Aen mijnen Eersamen, Wijsen ende seer Voorsienige Heeren, den Magistraet der Stede Leyden.*
- 336 *Aen den Christen Leser.*
- 340-341 brief van Coornhert *Aen Aernout ende Donteclock Predicanten hier tot Delft*
- 342-343 twee missiven van de Staten van Holland: *Achter-volghende seeckere twee Missiven van mijnen Heeren die Staten in date den iij. Aprilis 1578. gheschreven beyde van eenen inhoudende, als hier naer volcht.*
- 365 annex: *Vande sendinge der Predicanten. Datering 1608.*

171r-291v/367-614

Vande Predestinatie, Verkiesinge, ende Verwerpinghe Godes.

Ontwarringhe, Nu nut ende noodigh: om de valsche ende argerlijcke leeringhe die in desen geleert wert by Leeraers deser tyden: streckende tot wanhoop van vele goethertigen, ende valsche vryheydt veeler verwaende menschen, elck een tot waerschouwinghe gheschreven.

- 369-372 *Aen den goetd-hertighen Leser.*
- 372 inhoudsopgave: *Hooft-saken hier gehandelt.*
- 373 gebruikte literatuur: *Aen-vvysinge der Boecken, waer uyt doorgaens de aengetoghen Spraken in dit werck ghenomen, ende by de letteren betekent sijn.*
- 374 *Want Eer-soecken Godes inder Menschen verdoemenise. Eerste Gesprake. Of-schrift-matich ende eerlijck is te ghevoelen van Gode, dhy sijn Eere soect in de Eeuwige Verdoemenisse van de meeste menighe der Menschen: ghehouden tusschen Ghereformeerde Calvinista, ende D.V. Coornhert.*
- 382 *Tweede Gesprake. Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Of alle Adams nacomelingen door sijn eenige zonde alleen sonder heur toedoen, der eeuwiger verdoemenisse te recht sijn waerdigh geworden.*
- 392 *Derde Gesprake. Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Of God in sijn predestineren, verkiesen ende verwerpen siet op des menschen doen, dan niet.*
- 408 *Vierde Ghesprake. Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Of Godt door sijn eygen werck alleen, sonder eenigh medewerckinghe der Menschen, eenighe der selver saligh maeckt.*
- 422 *Vyfde Ghesprake. Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Of Godes Predestinatie door zijne verlatinghe ende nootdrangh, ende niet door der menschen sonder oorsaecte is van yemants eeuwige verdoemenisse.*
- 440 *Seste Ghesprake. Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Of de verworpene buyten heur toedoen, alleen door Godes Predestinatie, eeuwelijck verdoemt worden.*
- 456 *Sevende Ghesprake. Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Of God yemant verblint, verworpt ende verhart, onveroorsaecht door desselvens quaetheyt.*
- 476 *Achtste Ghesprake. Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Vander verkoornen versekertheyt haerder verkiesinghe.*

- 492 Negende Gesprake. *Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Of God self alles doet, de zonde ooc niet uytgenomen, sonder nochtans oorsake te sijn van de zonde.*
- 508 Thiende Gesprake. *Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Of God het quade niet toe en laet, maer dat oock self doet, ondersoeckt meest uyter Schriftuerlijke geschiedenissen.*
- 526 Elfde Ghesprake. *Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Van Adams Scheppinge ende Val, met der selver beyde wysen.*
- 552 Twaelfde Ghesprake. *Tusschen Geref. Cal. ende D.V.C. Van Godes openbare ende verborgen Wille, ende of in Gode tweestrijdige Willen sijn.*
- 560 appendix: *Aenhang. Der voorgaende twaelf ghespraken in plaetse des dertiende, genaemt Waengheleerden Doolhof.*
- hoofdstuktitels: (560) 1. *Vande lasteringen Godes, daer mede dese Leeraren leer doorspect is.* (573) 2. *Vande lasteringen teghen Iesum Christum, druppende uyte onreynen goten vande Calviniansche schriften, ende eerst Dat Iesus zyn Ampt niet en heeft volbracht.* (578) 3. *Vergelijcking ende onderscheyt van den Godt der Christenen,* (583) 4. *Eerst van Gods willen ende doen.*
- 594-608 register.
- 609-614 bijbelverwijzingen.

287r-293v/615-628

Van den aflaet Iesu Christi. Ghesproocken Tot grootmakinghe van de Eere Godes ende Christi: Ende tot voorderinge van der Menschen Saligheyt Wtgegeven door D.V. Coornhert.

- 617 opdrachtbrief: *Allen Predicanten vande Religie diemen noemt gereformeert, so partydigen als onpartydigen, wensche ick Coornhert de rechte ziele ende 't leven vande ware Religie, twelck is Christelicke liefde, Amen.*
- hoofdstuktitels: (618) 1. *Oft nu ter tijt sorchlijck is in Hollant goede Boecken te doen Drucken.* (618) 2. *Oft Godts wille is dat yemant hier zijn gheboden volkomelijck onderdanich is, ende of men sulcks ontkennende Godes eere niet en lastert.* (619) 3. *Wat menschelijck volmaecktheyt is. Onderscheyt tusschen dese ende die Godtlijcke, wie een kindeken Gods is.* (619) 4. *Dat die kinderkens met heur kleyn vermogen Godts gebodt volkomelijck volbrengen, wat ware Aflaet is. Ende oft tot oneere Christi streckt datmen hout, die hier by yemant te mogen wesen.* (620) 5. *Wat ghetuychnissen hier meest sullen ghebruyckt werden.* (621) 6. *Meer eert hy den Medecijn-meester Christum die daer gheloofd, dan lochtent, dat hy hier waerlijck de zielen geneest, ende die desen Aflaet niet en gheloofd geraeckt lichtelijck, maer diese geloofd geensins in een valsch ghenoeghen.* (621) 7. *Datmen Christum versaecht, als men lochent dat hy hier yemants ziele waerachtelijck gheneest.* (621) 8. *Of die kinderen Godts hier noch altijd moeten sondigen om ootmoedich te blijven.* (622) 9. *Dat de weder-spreckers van't aflaten van sondigen ghenootsaecht worden sulcks te spreken, dat daer uyt moeten volghen twee strydige willen te wesen, inden eenvuldigen Gode.* (623) 10. *Datmen Gode ende Christum lastert int lochenen dat hier eenich herboorne waerachtelijck vry werdt ghemaect van de sonde.* (624) 11. *Dat degheen die niet af en laten van sondigen, Christi weldaden onnut maken.* (624) 12. *Dat het lochenen van waere Aflatinghe van sonden,*

dienstlijck is tot een hinckinghe over beyden zijden. (626) 13. Dat het lochenen vanden Aflaet Christi van sondighen den menschen aenvoert tot twee Heeren te dienen. (626) 14. Dat het lochenen vanden waren Aflaet van't sondighen het goede opset wech neemt. (628) 15. Dat het weder-spreken vanden Aflaet Christi tot wanhopen aenvoert.

294r-295v/629-632

Naem-scherp D.V. Coornherts. Tegen de ondaedt tot Delft aen hem betoont den iij. Octobris 1588

- 629 *Tegen de ondaedt tot Delft aen hem betoont den iij. Octobris 1588.*
- 629 brief *Aen mijnen E. Heeren den Burghemeesteren der stede Delft.*

296r-301r/633-643

Oft gheloove saligh maekt sonder wercken. Bedenckinghe.

- 633 *VOOR-REDEN.*
- hoofdstuktitels: (634) 1. Datmen misbruyckt die woorden des Apostels Rom. 3.28. (634) 2. Is niet Abraham onse Vader uytte wercken gerechtvaardicht als hy zynen Sone opten altaer geoffert hadde Jacob. 2.21. (635) 3. Abraham gheloofde Gode ende het wert hem gerekent tot gerechtigheyt. Gen. 1.5.7. (635) 4. Dat het lasterlijck schijnt te ghelooven, dat het geloove alleen rechtvaardigh maeckt. (636) 5. Of het gheloove den mensche rechtvaardicht sonder werck. (636) 6. Of de mensche gerechtvaardicht wert sonder het werck des geloofs. (639) 7. Oft geloove den mensche rechtvaardigh maeckt sonder des menschen werck. (641) 8. Van de gevaerlijckheyt gelegen daer inne datmen den mensche toeschrijft te veele of te luttel vrijheyts ende vermoghens.
- 644 [naschrift] *Volght kort bewijs uytter H. Schrifstueren, maer vast ende klaer, dat het gheloove niemanden saligh en maeckt sonder zyne wercken.*

302r-303v/645-648

Van de bejaerden Doope. Korte ende ghetrouwe Waerschouwinghe aen allen Aenhangen der selver, vrientlijck gheschreven: door Dierick Volckherts, Coornhert.

- 645 *VOOR-REDEN.*
- 646 hoofdstekst.

304r-322r/649-685

Wt-roedinge van des verderfs plantinghe, dragende die verderffelijcke vrucht. Van datmen Gode na sijn bevelen hier niet mach gehoorsamen, ende hier altijd moet zondigen. Gevoedet door mis-bruyckte Texten, welcker zin hier te recht aengewesen word. MITSGADERS Tweede Verantwoordinghe eens eenighen Send-briefs, berispet zijnde, eerst Doctor Lambertus Daneus, ende nu ander-mael by den Predicanten tot Delft, ter nood geschreven by D.V. Coornhert. Tot voorstand der waerheydt, vervatet in den Christelijcken ende seker Raed, by den selven D.V.Coornhert, over eenige Jaren in den voorz. Brief gegeven, op een mans twijfele: Of hy sich tot een uyterlijcke Kercke, ende in welke, onder allen (die 'r leyder vele zijn) soude begeven. Waer inne voorneemlijck werd gehandelt; vande middelen om te komen tot waerheyts kennisse, van recht te mogen oordeelen, welke ende

hoedanich die ware Kerke zij, metten Sacramenten ende Leere: Ooc sonderlinge van de sienlijckheyd ende onsienlijckheyd der Kercken.

- 650 opdrachtbrief: *Den Godt-lievenden Hans de Rijcke.*
- 651 register: 19 bijbelpassages die becommentarieerd worden; hoofdtekst.
- 685 [Volght] *Tweede verantwoordige, eens eenigen Send-briefs, van D.V. Coornhert.* [zie: 695]
- 686 opdrachtbrief: *Eersamen, voorsienigen, achtbaren, ende wel beminden Nicolaes vander Laen, Landt-Raedt inde Nederlanden, out Burgermeester tot Haerlem, &c.*
- 687-688 *Voor-Reden Aen den onpartydighen LESER.*
- 689 ingevoegde tekst: *Suyveringe opten titule ende voorreden vander predicanten boeck, genaemt Teghen-bericht.*
- 695-722 *Tweede verantwoordinge eens eenigen sendbriefs, eerst aen-getast zijnde by doctor Lambertus Daneus.*
- hoofdstuktitels: (695) 1. Inhoudende eenige stucken (uyt velen) daer inne der Predicanten niet oprechtelijck en handelen. (698) 2. Dat die Predikanten my onrechtelijck beschuldighen in't gene sy self schuldich ende strafbaer zijn, na sulc haer doen. (703) 3. Dat die Delfsche Predikanten veel exempelen qualijck inne voeren. (705) 4. Dat dese Predicanten dickmael afwijkende van onse rechte gheschillen, anderen, die tusschen ons niet en zijn, self dichten. (707) 5. Van de saecken in desen boecke tusschen den Predikanten ende my in geschille staande.

341r-355v/723-752

Schyn-deught der secten met hare verwerde twistigheden om de ceremonien en de anders: In acht Gesproken naectelijck ontdeckt, door een Lief hebber der Waerheyd onlancx inden Heere gestorven, ende uyt Overlandsche Sprake getraslateert door D. V. Coornhert.

- 725 Eerste Gespreck.
- 727 Tweede gespreck.
- 732 Derde gespreck.
- 734 Het vierde Ghespreck.
- 737 Vijfde Gespraec.
- 738 Vijfde Gespraec.
- 740 Seste Gespraec.
- 744 Dat sevende Gespreck.
- 749 Dat achtste Gespreck.

355v/752

Nota. Om dat hier ledighe plaetse was, soo heeft ons goedt gedocht dese Beschrijvinge vande ware Kercke ofte Gemeynte Godes, oprechte Godsdienst ende uyterlycke Kerckoeffening daerby te voegen, als het ter materie (ons bedunckens) dienstlyck is.

356r-362r/753-765

Levende-kalck VVaer mede Dirck Coornharts Seepe lichtelijck te niet wert ghemaect, ende als eenen roock verdwijnt. Geschreven door Lambert Daneus Theologus. Vertaelt uyt Latijn in

Neder-Lants Door D.V. Coornhert, Die daer by heeft gestelt een korte antwoorde. Waer by ghevoecht is een korte berispinghe (soo't schijnt) Castellionis van Iohannis Calvinii Leere, vande voorsienigheydt Godes.

- 753 [voorrede] *Aen den Vromen Leeser.*
- 755 hoofdtekst.
- **opmerking:** tekst Castellio (zie hieronder) is volgens *Bibliotheca Belgica* I (p. 758) aparte tekst.

362v-366v/766-774

Corte berispinge. Vande leere Calvinii vande voorsienigheydt Godes. Geschreven (so Calvinij ende Besa seggen) door Sebastiaen Castellion ende by den selven Calvinij genaemd valsche beschuldighen eens boeves, mette welcke hy heeft bestaen met hate ende nijt te beladen de leere Iohan Calvinii vande verholen voorsienigheydt Gods. Vertaelt door D.V. Coornhert.

- 766-767 *Aen den onpartydigen Leser.* Ondertekend D.V. Coornhert.
- 767 hoofdtekst.
- 768 *Articulen ghetoghen uyte Latijnsche ende Walsche Boecken Calvijns. Vande Predestinatie.*

366v/774

Compas ter rusten, In Ghesprake gestelt tusschen Leer-gierich Mensch ende de waerheydt, door D.V.C.

367r-378v/775-798

Lijdens troost. Inhoudende Verclaringhe van d'oorsaecken van Lijden, met oprechte Raedt daer tegen. tot een geneselijcke versachtinge des verdriets alder ellendiger Menschen. Geschreven door D.V. Coornhert.

- 777-778 opdrachtbrief: *Eersamen, VVysen, Vromen, ende Beminden Henrick van Marckel, Burghermeester der stadt Deventer.*
- 778 brief aan diens zoon *Eersamen ende vromen Iohan van Markel, zone van Henrick van Marckel zal. gedachten, in sijn leven Burghemeester tot Deventer.*
- hoofdstuktitels:
- 779 *Eerste boek:* 1. Van lijden, pyne, ende droefheydt. 2. Van saligheydt, ende drierleye gewaende menschelijcke goeden. 3. Van de waerachtighe goederen der menschen. 4. Vande waerachtige quaden der Menschen. 5. Van de middelbaere dinghen. 6. Of de doodt quaet zy. 7. Of ballingschap quaet sy. 8. Oft quaedt is van den Vrunden verscheyden te wesen. 9. van armoede. 10. Vander boosen geluck. 11. Onderscheyt tusschen waen ende weten. 12. Van tweederleye droefheyden. & Besluyt.
- 788 *Tweede boek:* 1. Van tweederleye lyden. 2. Vande middelen om te komen aen lijdtzaamheydt, ende eerst van bidden. 3. Datmen aen't betrouwen Godes komt door Godes kennisse. 4. Vanden middelen daer door men komt totter kennisse Godes. 5. Van tweereleye kennisse Godes. 6. Vande kennisse ons selfs, ende hoe men daer toe komt. 7. Hoe die mensche komt tot ware kennisse Godes. 8. Waeromme God den menschen lijden toesent. 9. Wat het lijden werckt in den gheloovighen.

10. Dat God den menschen luttel, maer elck hem selve vele lijdens op leydt. 11. Van oprechte ghelatenheydt, Moeder des gedults.
- 797 *Cort verhael ende besluyt.*

379r-384v/799-808

Een liefelijcke tsamenspreeking, van de droefheydt, gehouden tusschen Iohan. Basius, ende D.V. Coornhert.

384v-388v/808-816

Boeventucht, Ofte Middelen tot minderingh der schadelijcke Ledigh-gangers.

- 809-810 [opdrachtbrief] *Aen Mijnen heeren den Edelen ende Gezanten der Steden in Hollant desselvens Staten representerende.*
- 811 hoofdtekst.
- 816 annex: *Misbruyck In't voeden en niet straffen der stercke Bedelaers.*

389r-394v/817-828

Vande zendinghe der lutheranen, swinglianen, ende mennonisten, kort, klaer ende vast bewijs, dat sy niet en is wettelijck. Ghesprake tusschen Hans van Drie-kercken ende Coornhert.

- 817-818 *Voor-reden: Aen den goetwilligen Leser.*

394v-397r/828-833

Middel, tot minderinge der secten ende partyschappen staende dese inlantsche oorlogen, tot dat by ghemeene eendracht daer in voorsien sal zijn. Gesprake Tusschen Romanista (Roomsche Catholicus), Secte (Secten), Catholijck (Onpartydige).

397v-413r/834-865

Tweede deel van Hooft ende Hert-sorghe.

- **opmerking:** voor het eerste deel zie: III, 90v-96v/196-208.

413r-413v/865-866

Missive Raet om onder menighvuldigheyt der secten in desen tydt te recht voor Gode te wandelen.

414r-414v/867-868

In dien tijdt als Iesus Ierusalem ghenaecte, &c.

415r-421r/869-881

Vre-reden, of onderwijs tot eendracht, vrede ende liefde, in dese tyden hoogh-noodigh. Aemwijsende dat een Christen tot sijn geloof ende leven de vrede ende liefde hebben moet om saligh te vverden. EERSTE DEEL. [& Vande uyerlijcke ende innerlijcke Religie. TWEDE DEEL.]

- 869 *Den Autheur vvenscht den onpartydighen Leser de Liefde ende Vrede van Godt den Vader door Iesum Christum onsen salighmaker, sonder dewelcke niemant sijn geloof ende leven baten mach.*
- 880 passage uit Franciscus Iunius; *Vreedsamen Christen.*
- 882-894, Verklaringe *Vande uyerlijcke ende innerlijcke Religie. Ende hoe dat alle de*

ceremonien, 'tzy van God of de Menschen inghestelt, den mensche sonder de Liefde niet saligh maken en kunnen. TWEEDE DEEL. Geschreven over veel Iaren van een Gods-vruchtigh Christen.

- **opmerking:** deze tekst hoort bij de voorafgaande.

428r-464v/895-968

Disputatie Over den Catechismus van Heydelbergh, openbaerlijck voor den volcke gehouden op't Hof van 'sGraven-Haghe in Hollandt, Anno 1583. Ter Ordonnantie vande Moghende H.H. Staten van Hollandt ende West-Vrieslant, ende zijn Princelijcke Excell. Wilhelmus van Nassauen, in't bywesen ende bestieren van hare Gecommitteerde Tusschen Dirck Volkaertsz. Coornhart: ende Saravia D. inde Theologie, gheassisteert met Arent Cornelisz. ende andere Predicanten.

- 897-898 opdrachtbrief: *Aen den E. Hooghachtbaren, hoochgheleerden ende Voorsienighen Heeren van den Hoogen Rade, midtsgaders sekere Gedeputeerden eenigher Steden in Hollandt, eertijds by den Heeren Staten Ghecommitteerden ter Schickinghe vande aenghevanghen Disputatie inden Haghe.*
- 898-899 *Cort Betoogh Aen mijne E. hoogh-achtbaere, Gheleerde, ende Voorsienighe H.H. Commissarissen in de sake der Predicanten ende Coornhart, nopende de Leere begreepen in den Nederlandschen Catechismo.*
- 900-901 *Voor-reden.*
- 901-903 brief: *In Haerlem den 4. Ianuarij 1583. Coornhart aan den E. Nicolaes van der Laen.*
- 903-904 brief van Coornhart aan Walter Buyssen (19 februari 1583).
- 904 brief van Nicolaes van der Laen aan Coornhart (13 februari 1583).
- 904-905 brief van Coornhart aan Nicolaes van der Laen (14 februari 1583).
- 905 brief C. de Rechtere (Staten van Holland) aan Coornhart (30 augustus 1583).
- 905-906 brief van Coornhart aan de Staten van Holland (15 september 1583).
- 906 brief C. de Rechtere (Staten van Holland) aan Coornhart (16 september 1583).
- 906 brief C. de Rechtere (Staten van Holland) aan Coornhart (16 september 1583).
- 907 brief van Coornhart aan de commissarissen (voorwaarden om aan debat deel te nemen): *Denk-Schrift.*
- 908 brief van Coornhart aan de Staten van Holland.
- 909-910 brief van Coornhart aan de commissarissen (26 oktober 1583).
- 910 brief van Coornhart aan zijn vrouw (26 oktober 1583).
- 935 brief van Coornhart aan de commissarissen, t.a.v. Dirck van Egmont vander Nieuburgh (3 november 1583).
- 935 brief van Dirck van Egmont vander Nieuburgh aan Coornhart (5 november 1583).
- 936 brief van Coornhart aan zijn broer Frans Coornhart (8 november 1583).
- 937-938 brief van Coornhart aan een vriend (10 november 1583).
- 938 brief van I. Waghewyns (Hoge Raad) aan D.V. Coornhart (15 november 1583).

- 954 brief van Coornhert aan zijn broer Frans Coornhert (november/december 1583).
- 955 brief van Coornhert aan de commissarissen (december 1583).
- 957-958 brief van Coornhert aan Willem van Oranje (19 juni 1584).
Opmerking: deze brief is ook opgenomen in de levensschets van Boomgaert waarmee de *Wercken* openen (I, 10-11).
- 959-961 brief van Coornhert aan de magistraat van Haarlem.
- 961-964 brief van Coornhert aan de Synode van Gouda (27 augustus 1589).
- 968 brief van Coornhert: *Oorsake mijns schryvens alhier is mijn Conscientie, soo my selfs als 'tLandt roerende.*

465r-478v/969-997

Proeve vande Heydelberghsche catechismo. Omme te verstaen, of die voort-gekomen is uyt de Godtlijcke Schrift, dan uyt het menschelijcke vernuft. Wtghegheven tot allemans oordeel ende waerschouwinghe door D. V. Coornhert.

- 969-972 opdrachtbrief: *Den Edelen vermoghenden, hoogh-Achtbaren ende Voorsienighen Heeren Ghecommitteerden in de Vergaderinghe der Staten van Hollandt, wert gewenscht in Religions-saken een Salomonische Wijsheyt, om te oordeelen welck daer zy de rechte Moeder, door der selver Dienst-willighe Coornhert.* **Opmerking:** deze opdrachtbrief is identiek aan die bij *Theriakel* (II, 495-497).
- hoofdstuktitels: (973) [Eerste stuk] Wat eyscht de wet Godts van ons? (979) Tweede stuck. Vande boete of beteringhe over de sonde ende 't verderf Adams gheschiedt door onsen Heere Iesum Christum voor alle 't menschelijcke gheslachte. (985) Derde stuck. Vande boete ende beteringe over de sonde ende 't verderf Adams, gheschiedt door onsen Heere Iesum Christum voor zynen Geloovighen. (992) Derde stuck. Van't wel bidden 'tvelck behoeft vast betrouwen van vercrijghen.
- 995-996 *Cort betoogh aen mijne E. Hoochachtbare, Gheleerde ende Voorsienighe H.H. Commissarissen inde sake der Predicanten ende Coornhert, nopende de Leere begrepen inden Nederlandtschen Catechismo.*
- **opmerking:** de *Proeve* is tweemaal opgenomen in de *Wercken* (zie ook: II, 223r-236r/463-489). Het *Cort Betoogh* gaat bovendien ook vooraf aan *Dolinghe des Catechismi* (*Wercken*, II, 558-560) en aan de *Disputatie Over den Catechismus van Heydelbergh* (*Wercken*, III, 898-899).

479r-489r/997-1017

Verantwoordinghe van't PROCES Van den Ketteren niet te dooden, tegen de drie Hoofdstucken des vierden boecx Iusti Lipsij, vande Politie of Burgerlijcke Regheeringhe Ende Wederlegginghe eens Boecxkens van den selven Lipsio, teghens den Schrijver van de T'samenspraken. In't laetste sijns levens door den bysonderen ende uyt-genomen Liefhebber vande vryheyt sijns Vaderlants Dirck Volckertsz. Coornhert beschreven.

- 999 voorrede geschreven door de uitgever: *Tot den Leeser.*
- 999 begin hoofdtekst.
- 1016-1017 naschrift geschreven door de uitgever: *Tot den Leeser.*

489v-495v/1018-1030

Gesprake van liefhebbers des ghemeynen nuts.

- datering 17 juni 1577.

495v-497r/1030-1033

Betoon vande zotheydt der werltwysen, die andere verachten ende haer selfs prijzen.

497r-497v/1033-1034

Venus met Cupido een tsamensprekinghe.

- vgl. *Zedekunst*, I, vii, 20-27.

498r-520v/1035-1080

Recht Ghebruyck en Misbruyck van Tydtlijcke Have. Hier by is gevoecht het bedroch des Werelts, of het Luye en Leckere Leven door Pandvlphius Collenutius. Mede den Lof-zang van't Gout. Oock Gedichten opten A.B.C. alles in seer leerlijcken Dicht seer stichtelijck ende vermaeckelijck gestelt.

- 1050 ODE HORATII. [toegevoegde tekst, maar in inhoudsopgave apart vermeld.]
- 1052-1054 *Protest Teghen den Slaep*. [toegevoegde tekst, maar in inhoudsopgave apart vermeld.]
- 1055-1071 *'tBedrogh des werelts*. [toegevoegde tekst, maar in inhoudsopgave apart vermeld.]
- 1072-1073 *Hymnus oft Lof-zang van't Goudt*. [toegevoegde tekst, maar in inhoudsopgave apart vermeld.]
- 1074-1080 *Lof van de ghevanghenisse*. [toegevoegde tekst, maar in inhoudsopgave apart vermeld.]
- datering 1567, Maria Ontvangen.

521r-532r/1081-1103

Abrahams Uytganck.

- openingsgedicht:
*Hoe die Gheloovige tot God moet dragen,
'tWijf totten Man, en die beyde tot 'svyands lagen.
Sal dese uytganck Abrahams schriftuerlijck gewagen,
Koopt, leest, verstaet, en doet, 'tsal Gode behagen.
Dit rymde in syn uytganck buyten druck of smert,
Der menschen verworpen, maer Gods ver-Coornhert.*
- 1081 opdrachtbrief: *Edelen, Erentvesten, Vroomen ende seer wysen Ionckeren Arent van Wachtendonck, Clevische Raedt, Maerschallck, ende drost tot Cranenburgh, &c.*
- 1082 hoofdtekst
- 1101-1102 *Die Rijmere* [bijgevoegd gedicht].
- 1103 *Hoe ben ick in Liefden aldus verblindt, &c* [bijgevoegd gedicht].

532r-541v/1103-1122

Comedie van de blinde voor Jericho.

542r-562r/1123-1163

Comedie van Israel. Vertoonende Israels zonden, straffinghe, Belydinghe, Ghebedt, Beteringe ende verlossinge.

562v-572v/1164-1184

Medicijn der zielen.

- 1183-1184 *Die Rymere* [bijgevoegd gedicht]

- 1184 slotwoorden:

Het vervolgh moet ghy derven, 'tIs verlooren met swerven.

www.coornhertstichting.nl